

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ПОЛИТЕХНИКА ИНСТИТУТИ
ИШЛАБ ЧИҚАРИШДА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ
“БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА АУДИТ” КАФЕДРАСИ

“Тасдиқлайман”
“БҲ ва аудит” кафедраси мудири,
доц. _____ О.Тошпулатов
“ _____ ” _____ 2014 й.

**КОРХОНАЛАРДА БЮДЖЕТ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ (ВОДИЙҒАЗТАЪМИНОТ
УНИТАР КОРХОНАСИ МИСОЛИДА)**
мавзусидаги

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШ

Бажарди:

51-10 БҲ ва А гуруҳ талабаси

Муродов Нурмухаммад
Мухиддин ўғли

Битирув малакавий иш

раҳбари:

катта ўқитувчи А.Нурматов

(сана, ой, йил)

МУНДАРИЖА

Бет

3

Кириш.....

I БОБ ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КОРХОНАЛАРДА БЮДЖЕТ БИЛАН БОҒЛИҚ СОЛИҚЛАР ВА МАЖБУРИЙ ТЎЛОВЛАР ҲИСОБИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

- 1.1. Солиқлар ва мажбурий тўловларнинг моҳияти ҳамда аҳамияти
- 1.2. Корхоналарда солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини ташкил этиш зарурати
- 1.3. Корхоналарда солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоб-китобларининг ҳисобини ташкил қилиш

II БОБ “ВОДИЙҒАЗТАЪМИНОТ” УНИТАР КОРХОНАСИДА БЮДЖЕТ БИЛАН БОҒЛИҚ СОЛИҚЛАР ВА МАЖБУРИЙ ТЎЛОВЛАР ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

- 2.1. Корхонада солиқлар ва мажбурий тўловларнинг дастлабки ва йиғма ҳисоби
- 2.2. Корхонада солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича синтетик ҳамда аналитик ҳисоб юритиш
- 2.3. Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича ҳисобот тайёрлаш услубларини такомиллаштириш

III БОБ КОРХОНАЛАРДА БЮДЖЕТ БИЛАН ҲИСОБ- КИТОБЛАРНИ ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

- 3.1. Корхоналарда солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб юритиш усулларини такомиллаштириш

Хулоса.....

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....

Иловалар

КИРИШ

Битирув малакавий иш мавзусининг долзарблиги. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ислохотларнинг кейинги босқичидаги вазифаларни ҳал қилиш бўйича кенг миқёсли ишлар амалга оширилмоқда. Булар қаторида мамлакат ёқилғи – энергетика базасини мустаҳкамлаш, ёқилғи ресурсларини тежамкорлик билан ишлатиш, республика экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ҳозирги иқтисодиётни модернизациялаш шароитида мамлакатимизда олиб борилаётган ва амалга оширилаётган ислохотлар негизида давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг воситаси ҳисобланган солиқлар ва мажбурий тўловларнинг ўзига хос ўрни бор десак муболаға бўлмайти албатта. Корхоналар хўжалик фаолиятидаги бюджет билан ҳисоб-китоблар асосан солиқлар ва мажбурий тўловлар тизимини содир бўлиб, уларни такомиллаштириш, бюджет даромадларини барқарор суръатда тўлдириб турилишини таъминлайдиган, чет эл капитали иштирокидаги корхоналар ва газ маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб берувчи корхоналарнинг ривожланишини рағбатлантирадиган барқарор солиқ сиёсатини олиб борилмоқда. Натижада солиқ юки йилдан-йилга камайиб бормоқда.

Дарҳақиқат ўтказилаётган иқтисодий ислохотлар муҳимлигини таъкидлаб, Президентимиз И.А.Каримов: “2013 йилда иқтисодиёт соҳасидаги солиқ юки 21,5 фоиздан 20,5 фоизга, жисмоний шахслар учун даромад солиғининг энг кам ставкаси 9 оиздан 8 фоизга туширилганига қарамасдан, давлат бюджети ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,3 фоиз профицит билан бажарилди”¹ деган фикрни баён этиб ўтгандилар.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида табиий газ сотишнинг бозор механизмларини жорий этиш, республика газ таъминоти

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якуналари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” номли маърузаси, -Т.: 2014 йил 17 январ.Манба: www.uza.uz

корхоналарини бюджет билан ҳисоб-китобларини такомиллаштириш, ҳисоб-китоб-тўлов интизомини янада мустаҳкамлаш, шунингдек, ушбу корхоналар тўлайдиган бюджетга солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоби ва мамлакатимизни ўзига хос иқтисодий тараққиёт йўлига мос назарий ва услубий муаммоларини тадқиқ қилиш ҳамда уларни ҳал этишдан иборат бўлиб ҳисобланади.

Тадқиқотнинг ўрганилганлик даражаси. Мамлакатимиз ва хорижлик иқтисодчи олимлар асарларини ўрганиш шуни кўрсатдики, мамлакатимизда бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг миллий стандартлари ишлаб чиқилган бўлсада, солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоби, ва улар аудитининг назарий, методологик ҳамда услубий муаммоларини ҳал қилиш йўллари иқтисодий адабиётларда етарли даражада ёритилмаган.

Бозор муносабатлари шароитида бюджетга тўловлар бўйича солиқларни ҳисоблашнинг назарий ва услубий жиҳатлари олимлар ҳамда амалиётчилар эътиборини ўзига тортиб, жуда кўп баҳс ва мунозараларга сабаб бўлиб келмоқда. Солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоби ва аудити, уларнинг солиқ тўловчилар молиявий ҳолатига таъсири, ҳисоблаш ва баҳолаш ҳамда солиқ юкини аниқлаш йўллари бўйича ҳозирги кунда олиб борилаётган тадқиқотлар жуда кам. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит бўйича илмий тадқиқотлар олиб бораётган олимлар А.Ф.Аксененко, М.А.Вахшурина, А.Д.Шеремет, В.Э.Керимов, В.Ф.Палий, М.Қ.Пардаев, Э.А.Акрамов, А.Х.Пардаев, А.Ваҳобов, А.Ибрагимов, Н.Ю.Жўраев, О.И.Волжин, В.П.Эргашбоев, Е.Ергешев, О.М.Жуманов, А.Ҳ.Шоалимов, Д.Ў.Ўроқов, М.М.Тўлахўжаева, Б.А.Ҳасанов, Ё.Абдуллаев, А.К.Иброҳимов, М.Ю.Рахимов, Д.Қ.Қудбиев, Ҳ.Н.Мусаев, А.Абдуллаев, К.Б.Ўразов, А.Усанов, О.Бобожонов, Ш.Ҳайдаров, З.Н.Қурбоновлар асосий эътибор қаратганлар.

Тадқиқотнинг мақсади: корхоналарда бюджет билан боғлиқ ҳисоб-китоблар, солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоби такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифаси: Битирув малакавий иш мақсадидан келиб чиқиб қуйидаги вазифалар белгилаб олинди:

- мамлакатимизда олиб борилаётган бюджет-солиқ сиёсати, солиқларнинг мазмуни ва моҳиятини очиқ бериш;
- солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича давлат бюджети даромадларини ошириш;
- солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоби юритилишининг аналитик ҳисоб регистрларининг такомиллаштирилган шакллари ишлаб чиқиш;
- газ етказиб берувчи корхоналарида солиқлар ва мажбурий тўловларнинг ҳисобини юритишни тадқиқ этиш, уни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш;
- газ етказиб берувчи корхоналар тўлайдиган солиқлар миқдорига таъсир этувчи омиллар тизимини, ҳисоб-китоб ишларини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ қилиш.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти: Газ етказиб берувчи корхоналар томонидан солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини ташкил этиш ва юритиш, солиқ ва мажбурий тўловлар турлари бўйича солиққа тортиш базасини тўғри аниқлаш, бюджетга тушадиган солиқлар ва мажбурий тўловлар манбасини кўпайтиришни ташкил этишни такомиллаштириш билан белгиланади.

Тадқиқот ишининг объекти: “Водийгазтаъминот” унитар корхонаси корхонаси ҳисобланади.

Тадқиқот ишининг предмети: Корхоналарда бюджет билан ҳисоб-китоблар, солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини такомиллаштирилиши шароитида содир бўладиган иқтисодий муносабатлар йиғиндисидан иборат.

Тадқиқотнинг ҳажми ва тузилиши: Битирув малакавий иш таркиби кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат.

I БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КОРХОНАЛАРДА БЮДЖЕТ БИЛАН БОҒЛИҚ СОЛИҚЛАР ВА МАЖБУРИЙ ТЎЛОВЛАР ҲИСОБИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Солиқлар ва мажбурий тўловларнинг моҳияти ҳамда аҳамияти

Солиқлар ва мажбурий тўловлар давлат хазинасини тўлдирувчи асосий элементлардан бири бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун солиқларга давлат бюджетининг даромад қисмини шакллантирувчи, энг муҳим бўлган умумдавлат вазифаларини ҳал этиш учун зарур миқдордаги маблағни жамлантирувчи дастак сифатида қараш лозимдир.

Солиқ тизими аниқ мақсадга қаратилган молиявий сиёсат бўлиши билан биргаликда ялпи миллий маҳсулотнинг бир қисмини қайта тақсимлайди ва шу тарзда иқтисодиётнинг ва ижтимоий ҳаётнинг таркибий тузилишини ўзгартиришда, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш кафолатини таъминлашда бевосита иштирок этади. Шу сабабли ҳам Президентимиз: "Солиқ тизимининг энг муҳим вазифаси - ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, моддий хом-ашё, табиий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан, тўпланган мол-мулкдан самарали фойдаланишга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатишдир" деб ўзининг «Ўзбекистон буюк келажак сари» деб номланган асарида бежиз таъкидламаган. Шу туфайли мамлакатимизда солиқ тизимини ислоҳ қилиш иқтисодий ислохотларнинг таркибий қисми сифатида ҳамиша эътибор берилиб келинмоқда.

Солиқ тизимини ислоҳ қилишдан кўзланган асосий мақсад – корхоналар зиммасидаги солиқ юкини енгиллаштирилиши орқали ишлаб чиқаришни жонлаштириш ва иқтисодиётни барқарорлаштиришга эришишдир. Бу мамлакатимизнинг солиқ сиёсати билан амалга оширилади ва тартибга солинади.

Энди мамлакатимизда олиб борилаётган солиқ сиёсатининг айрим назарий жиҳатларини қараб чиқамиз. Ҳар қандай мамлакатнинг солиқ сиёсати ўзига хослиги билан ажралиб туради, чунки ҳар бир давлатнинг

иқтисодий юксалиши, ўсиш суръати, аҳолисининг фаровонлиги, инвестиция қилиш қудрати унда жорий қилинган солиқларнинг умумий миқдори, юкининг қай даражадалигига боғлиқ. Буларни белгилаш ва амалга ошириш мамлакатда олиб борилаётган солиқ сиёсатига боғлиқ. Шу жиҳатдан Ўзбекистоннинг солиқ сиёсати ҳам ўзига хос хусусиятларга эга. Солиқ тўғрисидаги мумтоз адабиётларда ва дунё амалиётида тан олинган битта ҳақиқат бор. Яъни юридик ва жисмоний шахслар тўлайдиган солиқлар камайтирилса ва бир вақтнинг ўзида давлатнинг харажатлари кўпайтирилса, шу мамлакатда иқтисодий юксалишга эришилади. Ҳақиқатда, қайси мамлакат иқтисодий юксалишни хоҳламайди? Албатта, ҳамма мамлакат ҳам иқтисодий ўсишга тезлик билан эришишни хоҳлайди. Бироқ бу ҳолатга эришиш унчалик осон иш эмас. Унинг бирқанча сабаблари бор.

Биринчидан, бозор муносабатлари шароитида, иқтисодиётнинг моддий асоси бўлган мулк, нодавлат секторида, айниқса хусусий тадбиркорлар қўлида бўлади. Улар қилган даромадининг аксарият қисми солиқ сифатида давлат бюджетига ундирилиб олинадиган бўлса, билингки уларнинг ўзларининг ривожланиши учун ички инвестиция қилиш имкониятлари қисқариб боради. Табиийки, бундай мамлакат иқтисодиётида ривожланиш жадал бўлмайди.

Иккинчидан, давлат ўз харажатларини кўпайтириш учун марказлашган тартибда маблағни тўплаб олишга мажбур бўлади. Бу эса йиғиладиган солиқлар миқдорининг ошишига сабаб бўлади. Шу учун давлат қанча бойиса, унинг харажатлари шунча камаяди ва солиқ билвосита равишда камайиш тенденциясига эга бўлади.

Учинчидан, юридик ва жисмоний шахслар тўлайдиган солиқ юкининг кўпайиши, ставкаларининг оширилиши, уларнинг қўлида қоладиган жамғармаларининг ортишига ҳам салбий таъсир қилади. Бу эса, мамлакатда молия бозорининг ривожланишига ҳам, маълум маънода, тўсиқлик қилади.

Умуман айтиш мумкинки, мамлакатимизда иқтисодиётни жадал ривожлантиришнинг асосий омилларидан бири тўғри солиқ сиёсатини олиб

боришдан иборат экан. Тўғри солиқ сиёсати эса, солиқлар ставкасини камайтирган ҳолда, давлат бюджетига тушадиган маблағларни кўпайтиришга эришиш, миллий валютани барқарорлаштириш эвазига экспорт ва импорт операцияларини тартибга солиш, экспортнинг импортга нисбатан ҳажмини ошириш, юридик ва жисмоний шахслар инвестиция имкониятларини ошириш эвазига бирқанча янги иш ўринларини очиш орқали ишсизликни кескин камайтириш, пировардида иқтисодиётни ривожлантириш натижасида солиқларни камайтириш эвазига аҳолининг фаровонлигини ошириш каби муҳим иқтисодий ва ижтимоий муаммоларнинг ҳал бўлишини таъминлайди.

Албатта, бу жуда мураккаб ва қийин жараён, шу туфайли бундай натижага бир, икки ёки қисқа йилларда эришиш қийин. Шу туфайли мамлакатимизда мазкур мақсадларга эришишга қаратилган солиқ сиёсатини изчил давом эттириб боришни тақозо қилади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 25 декабридаги ЎРҚ – 136 сонли Қонуни билан тасдиқланган ва 2008 йилнинг 1 январидан кучга кирган Солиқ кодексининг 23-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қуйидаги солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар амал қилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалдаги солиқ турлари:

Солиқлар:

- 1) юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи;
- 2) жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи;
- 3) қўшилган қиймат солиғи;
- 4) акциз солиғи;
- 5) ер қаъридан фойдаланувчилар учун солиқлар ва махсус тўловлар;
- 6) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;
- 7) мол-мулк солиғи;
- 8) ер солиғи;
- 9) ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи;

10) жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ.

Бошқа мажбурий тўловлар:

1) ижтимоий жамғармаларга мажбурий тўловлар:

ягона ижтимоий тўлов;

фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари;

бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар;

2) Республика йўл жамғармасига мажбурий тўловлар:

Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар;

Республика йўл жамғармасига йиғимлар;

3) давлат божи;

4) божхона тўловлари;

5) айрим турдаги товарлар билан чакана савдо қилиш ва айрим турдаги хизматларни кўрсатиш ҳуқуқи учун йиғим.

Ушбу модданинг иккинчи ва учинчи қисмларида кўрсатилган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар умумбелгиланган солиқлардир. Ушбу Кодексда белгиланган ҳолларда ва тартибда солиқ солишнинг соддалаштирилган тартибида тўланадиган қуйидаги солиқлар қўлланилиши мумкин:

- ягона солиқ тўлови;

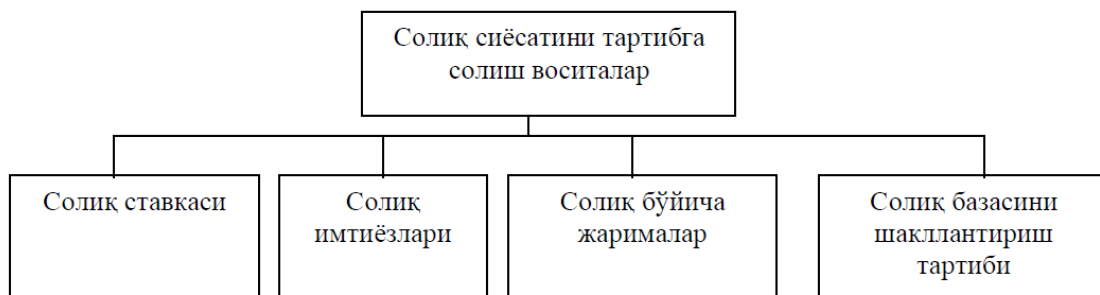
- ягона ер солиғи;

- тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ.

Ушбу модда иккинчи қисмининг 1-6-бандларида, учинчи қисмининг 1-4-бандларида, бешинчи қисмининг иккинчи ва тўртинчи хатбошларида назарда тутилган солиқлар ҳамда бошқа мажбурий тўловлар умумдават солиқлари ва бошқа мажбурий тўловлардир. Ушбу модда иккинчи қисмининг 7-10- 11 бандларида, учинчи қисмининг 5-бандида, бешинчи қисмининг учинчи хатбошисида назарда тутилган солиқлар ҳамда бошқа мажбурий

тўловлар маҳаллий солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар жумласига киради.

Давлат умуммиллий дастурларини амалга ошириш даврида тегишли жамғармалар ташкил этилиши мумкин бўлиб, уларга қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда мажбурий тўловлар белгиланади. Булар барчаси Кодекснинг самарали ишлаши ҳозирги пайтда республикамизда солиқларни йиғиш билан боғлиқ бўлиб, улар солиқ тушумларини тўғри режалаштириш, солиқ юкини камайтириш, иқтисодий ночор корхоналарни хусусийлаштириш жараёнини тезлаштириш, уларнинг даромад олиб ишлашлари учун солиқ назорати ва солиқ ҳукуки борасида маъмурий чоралар кўриш ва иқтисодий имкониятлар яратиш каби бир қанча тадбирлар билан узвий боғлиқдир.

1.1.1-расм. Солиқ сиёсатини тартибга солиш воситалари

Берилаётган солиқ имтиёзлари маҳсулот таннархини камайтиради, пировардида фойдани оширади. Бу эса ишлаб чиқаришнинг барқарор ўсиши ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш учун жуда муҳим.

Солиқ имтиёзлари - солиқ тўловчиларга солиқлар бўйича турли хил янгиликлар бўлиб, улар вақтинчалик ва доимий, тўлиқ ёки қисман ва бошқа кўринишларда берилиши мумкин. Солиқ имтиёзларининг турлари, амал қилиш механизмлари, белгилаш мезонлари мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиши даражасидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Солиқ базасини ҳисоблаш усуллари. Солиқ базасини ҳисоблашнинг икки хил усули мавжуд бўлиб, улар касса усули ва ҳисобга олиш усуллари. Касса усулида солиқ тўловчида солиқларни тулаш мажбуриятлари даромад олганидан кейин вужудга келса, ҳисобга олиш

усулида эса даромад олинган ёки сотишдан тушум қачон келиб тушишидан катъий назар товарларни жўнатиши ўз навбатида солиқларни тўлаш мажбуриятларини вужудга келтиради.

Солиқ юки - солиқ тўловчининг муайян вақт оралиғидаги фаолияти натажасида тўлаган солиқларини йиғиндисини ифодалайди. Бунда солиқ тўловчиларнинг тўлайдиган барча солиқлар ва солиқсиз мажбурий тўловларининг йиғиндисини ифодаланади. Солиқ юкининг даражаси ўз навбатида мамлакатнинг иқтисодий қудратига, инфляция даражасига, давлатнинг ваколатли функцияларни қўллашига, қолаверса бозор муносабатларининг ривожланиши ва ижтимоий ҳаракат доирасига бевосита боғлиқ бўлади.

Солиқларнинг ва улар бўйича бериладиган имтиёзларнинг мавжудлиги доимо давлат вужудга келиши билан боғланиб келинган. Буюк Соҳибқирон Амир Темури тузукларида таъкидланишича «Солиқлар давлатнинг иқтисодий таянчи ва намоён бўлишидир» .

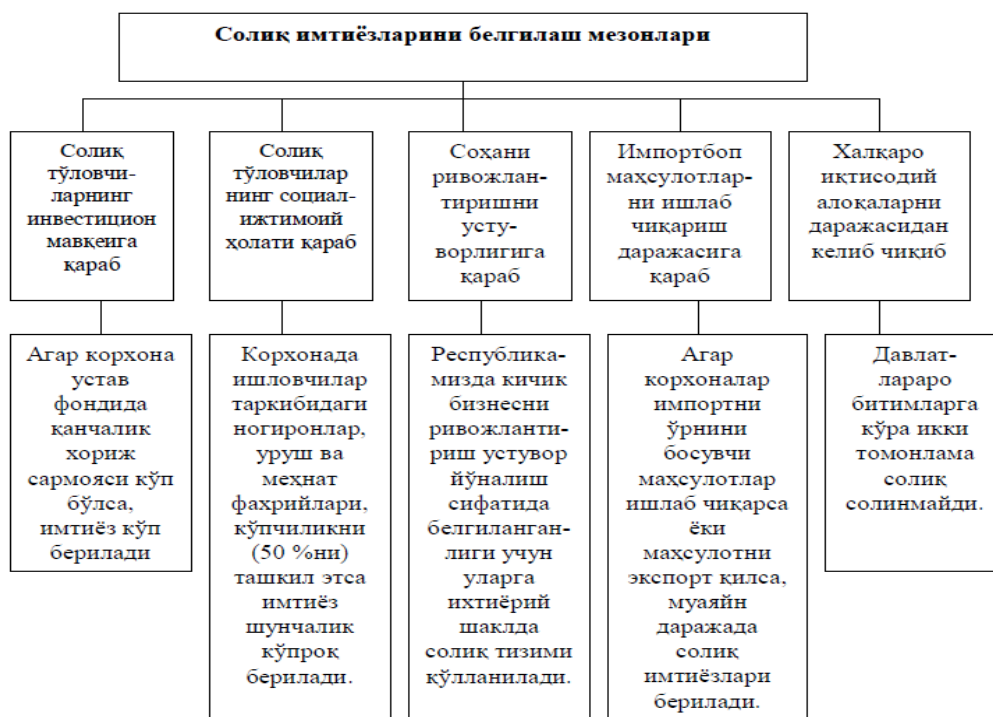
Солиқ имтиёзларидан ишлаб чиқариш жараёнини бошқаришда, инвестицияларни рағбатлантиришда ва бошқаларда кенг фойдаланилади. Ю.Юсуповни таъкидлашича: “Статистика маълумотларининг кўрсатишича, давлат даромадларини ЯИМдаги улушининг ўртача 1% пунктга кўпайиши, ўртача йиллик иқтисодий ўсиш даражасининг 0,32%га камайишига олиб келади. Бошқача сўз билан айтганда, 1% иқтисодий ўсишга эришиш учун солиқ юкини 3%га қисқартириш лозим”.

Солиқ ставкаларини ўзгартириши орқали ҳам иқтисодиётга самарали таъсир қилиши мумкин. Солиқ ставкалари ҳозирги пайтда тобора мураккаблашиб ва туркумлашиб бормоқда. Солиқ ставкаларини ўзгартириш орқали молиявий оқимлар ва товарлар оқимларининг айрим соҳалари учун қўшимча рағбатлар яратилади.

Солиқ имтиёзлари рағбатлантириш ва самарали қўлланилишига қараб қуйидаги кўринишларда ифодалаш мумкин:

- солиқлардан бутунлай озод қилиш;

- янги ташкил этилган корхоналарга имтиёзлар бериш;
- солиқ тўлашдан вақтинча озод этиш;
- солиққа тортиладиган базани камайтириш;
- солиқдан қисман озод қилиш;
- хорижий инвестицияларга имтиёзлар бериш;
- экспортга имтиёзлар бериш ва бошқалар.

1.1.2-расм. Солиқ имтиёзларини белгилаш мезонлари

Бунинг натижасида корхоналар ихтиёрида қоладиган маблағлар улушининг кўпайиши эвазига унинг айланма маблағлари миқдорни кўпайтириб бориш ва оптимал даражасини сақлаш, ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш, унинг самарадорлигини ошириш мақсадида кўпроқ инвестиция киритиш, ходимлар меҳнатини янада рағбатлантириш имконини беради.

Солиққа тортиш тизимини такомиллаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири солиқ тизимини тартибга солиш, солиқ турларини камайтириш, ҳисоб-китоб механизминини соддалаштириш ва улар бўйича тўлов даврийлигинини камайтириш ҳисобланади.

Солиқ тизимида унинг бешта асосий функцияси ажратиб кўрсатилади:

- Солиқ ҳисобининг фискал (ҳазинага оид) функцияси;
- Қайта тақсимлаш функцияси;
- Рағбатлантириш функцияси;
- Солиқ функцияси назорат функцияси;
- Солиқни ҳисоблаш жараёнини ахборот билан таъминлаш функцияси.

Солиққа тортиш фаолиятининг самарали турларини рағбатлантириш ва самарасиз турларини жиловлаб туриш мақсадида даромад манбаларига таъсир кўрсатиш йўли билан корхона иқтисодий фаолияти самарадорлигини ошириши мумкин. Чунончи, масалан, импорт қилинадиган товарларга солиқ белгилаш мамлакат саноатини хорижий рақобатчилардан ҳимоя қилиш учун ишлатилади, сармоянинг хорижга оқиб кетишига тўсқинлик қилиб, мамлакат ичида ишлаб чиқаришни рағбатлантиради. Айни вақтда экспорт қилинадиган товарларни солиқдан озод этиш экспорт имкониятларини кенгайтириш учун кўшимча маблағлардан фойдаланиш имконини беради.

Давлатнинг солиқлар орқали иқтисодиётни бошқаруви турли усул ва шаклларда олиб борилиши мумкин. Улардан асосийлари қуйидагилардир:

1. солиққа тортиш тизими ва структурасининг мамлакат иқтисодиёти учун энг хос бўлган шаклини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш;
2. солиқ ставкаларини ўзгартириш;
3. солиқ имтиёзлари бериш;
4. солиққа тортишнинг умумий даражасини ўрнатиш;
5. ҳар бир солиқ базасига кирувчи элементлар таркибини белгилаш ва бошқалар.

Импорт товарларга солиқ ставкаларининг оширилиши маҳаллий товар ишлаб чиқарувчиларга яхши имконият беради, аммо ташқи савдо оборотига салбий таъсир этади ва ҳоказо. Солиқ ставкаларини тармоқлар, ҳудудлар, товар ва хизматлар гуруҳлари, соҳалар бўйича гуруҳлаш орқали иқтисодий жараёнларга таъсир қилишда фойдаланиш мумкин. Солиқ тизими таркибини сақлаган ҳолда уларнинг миқдорий кўрсаткичларини ўзгартириш орқали, корхоналарнинг алоҳида гуруҳларининг фаолияти учун танланган солиқ

сиёсати юритиш, вақтинча иқтисодий шарт-шароитларни (вазиятни) ўзгартириш мумкин.

Солиқ юки даражасини қуйидаги омиллар белгилаб беради:

- 1) солиқлар, йиғимлар ва бюджетдан ташқари фондларга мажбурий ажратмалар сони;
- 2) уларнинг ставкалар даражаси;
- 3) ҳар бир солиқ базасининг ўзига хос шаклланиш хусусияти (солиқ объектига кирувчи элементлар миқдори);
- 4) солиқ имтиёзларидан фойдаланиш даражаси (имконияти).

Ушбу омиллардан бирининг камайиши (ўсиши) бошқа омиллар ўзгармагандагина солиқ юки камайишига (ўсишига) таъсир этиши мумкин.

Айтайлик солиқ ставкалари пасайтирилса-ю, солиқлар сони кўпайса ёки солиқ объекти элементлари кенгайтирилса, солиқ ставкасининг пасайтирилиши ҳеч қандай натижа бермайди ва солиқ юки ўзгармайди ёки кўтарилади.

Шунинг учун давлат томонидан солиқ тизимини шакллантиришда бу 4 хил омилни бир-бирига боғлиқ ҳолда қаралиши ва солиқ юкининг мақбул даражасини белгилаши ва ўрнатиши лозимдир. Бу даражани белгилашда давлат қуйидаги ҳолатлар таъсирини ҳам эътиборга олиш зарур:

- мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражаси;
- солиқ тўловчиларнинг тўлов қобилияти, умумий молиявий имкониятлари;
- бозор муносабатларининг, хусусан, мулкчилик муносабатларининг ҳолати;
- инфляциянинг ўсиш даражаси;
- маълум давр хусусиятларига кўра, давлатнинг ўз олдида қўйган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий вазифалари нисбати.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхонлар хўжалик фаолиятида бюджет билан ҳисоб-китобларни тўғри йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан ташқи фойдаланувчилардан бири давлат солиқ хизмати органлари бўлиб, улар

солиқларнинг молиявий ҳисобини тўғри ва ўз вақтида юритилишидан манфаатдор ҳам ҳисобланади.

1.2. Корхоналарда солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини ташкил этиш зарурати

Бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг асосий вазифаси ички ва ташқи фойдаланувчиларни ахборот билан таъминлашдир. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексида белгиланганидек, -солиқлар муайян миқдорларда ундириладиган, мунтазам, қайтариб берилмайдиган ва беғараз хусусиятга эга бўлган, бюджетга йўналтириладиган мажбурий пул тўловларидир. Солиқ Кодексида солиқ тўловчилар зиммасига солиққа оид бир қатор мажбуриятлар юклатилган. Ушбу мажбуриятларни бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик солиқ тўловчига нисбатан молиявий ва маъмурий ёки жиноий жазо чораларини қўллашга сабаб бўлади.

Солиқ мажбурияти – маъмурий ҳуқуқий муносабати бўлиб, унга асосан солиқ тўловчи солиқ қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат солиқ хизмати органларида ҳисобда туриш, солиқ ва мажбурий тўловларни белгиланган тартибда ҳисоблаш, бюджетга тўлаш, бухгалтерия ҳамда солиқ ҳисоб-китобларини юритиш ва ваколатли органларга топширишдир.

Солиқ мажбуриятлари:

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритиши, молиявий ва солиқ ҳисоботини тузиши
- солиқ мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда бажариши
- давлат солиқ хизмати органларининг ва бошқа ваколатли органларнинг ҳамда улар мансабдор шахсларининг қонуний талабларини бажариши, шунингдек мазкур органларнинг, улар мансабдор шахсларининг қонуний фаолиятига тўсқинлик қилмаслиги шарт.
- давлат солиқ хизмати органларига ва бошқа ваколатли органларга имтиёзлар олиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этиши

- солиқ текширувлари ўтказилаётган вақтда давлат солиқ хизмати органларига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаб чиқариш, тўлаш билан боғлиқ ҳужжатлар ҳамда маълумотларни тақдим этиши
- солиқ тўловчиларга тўланадиган маблағлардан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўғри ва ўз вақтида ҳисоблаб чиқариши, ушлаб қолиши ҳамда бюджетга ва давлат мақсадли жамғармаларига ўтказиши;
- солиқ тўловчиларга тўланган даромадларнинг, ушлаб қолинган ҳамда бюджетга ва давлат мақсадли жамғармаларига ўтказилган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг ҳисобини юритиши, шу жумладан ҳар бир солиқ тўловчи бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юритиши шарт.

Солиқ тўловчидан солиқ мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда бажариши учун қуйидаги вазифаларни бажаришни талаб этади.

- давлат солиқ хизмати органларида ҳисобда туриш;
- юридик манзили ўзгарган тақдирда, давлат солиқ хизмати органларига хабар бериш;
- ҳисобланган солиқ ва мажбурий тўловларни ўз муддатида тўлаш.

Хўжалик жараёнларини ўз вақтида, тўғри ва аниқ ҳужжатлаштириш нафақат бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этишга балки, солиқ объектлари ҳамда у билан боғлиқ объектлар ҳисобини ташкил этиш ва солиқ базасини тўғри аниқлашга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни ва бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларида бухгалтерия ҳисоби синтетик ва аналитик счётлари ҳамда ҳисоб регистрлари шакллари тасдиқланган. Солиқ тўловчилар қоғоз ёки электрон шаклда синтетик ва аналитик счётларни ҳамда ҳисоб регистрларини юритиши шарт. Синтетик ва аналитик счётлар маълумотлари асосида белгиланган шаклларда молиявий ҳисобот ҳамда унинг шакллари тузилади.

Молиявий ҳисоб маълумотлари солиқ ҳисоботларини тузиш учун етарли бўлмайди. Шунинг учун молиявий ҳисоб маълумотлари асосида корхона бухгалтерия хизмати томонидан солиқ ҳисоботларини тузиш учун

зарур қўшимча солиқ ҳисоби регистрлари, маълумотномалар тузилиши керак.

Солиқ маслаҳатчиси ўз хизмат вазифасини юқори даражада бажариши учун бухгалтерия ҳисоби, аудит ва молиявий таҳлил методологиясини чуқур билиши зарур. Бу соҳалар бўйича билимга эга бўлган солиқ маслаҳатчиси мижозга солиқ харажатларини оптималлаштириш бўйича тўғри маслаҳатлар бера олади.

Солиқ маслаҳатчилари ташкилотлари:

- бухгалтерия ҳисобини йўлга қўйиш, тиклаш ва юритиш;
- молиявий ҳисобот тузиш;
- бухгалтерия ҳисоби, менежмент ва молия-хўжалик фаолиятининг бошқа масалалари бўйича консалтинг хизматларини ҳам кўрсатиши мумкин.

Республикамизда солиқ сиёсати йилдан йилга такомиллашиб бормоқда. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексини ишлаб чиқиш зарурияти:

- солиқ тизимининг мураккаблашуви;
- солиқ қонунчилигининг бир ҳил талқин қилинмаслиги;
- тўғридан – тўғри амал қилувчи ҳужжат бўлмаганлиги;
- соддалаштирилган солиқ солиш тартиби ва айрим солиқлар ҳамда бошқа мажбурий тўловларни солиқ кодекси билан эмас, балки меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солиниши.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда солиқ тизимининг шаклланиши, солиқ сиёсатининг такомиллашиши бухгалтерия ҳисобини ривожланиши ва унинг услубиётини такомиллашувига олиб келди. Республикамизда «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиниши, бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларининг (БХМС) ишлаб чиқилиши ва амалиётга тадбиқ қилиниши, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларини таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида»ги Низом 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорини қабул қилиниши (кейинги

Ўзгаришлари билан) солиқ сиёсатининг янада такомиллашувига асос бўлди. Юқоридагилардан келиб чиқиб, Республикамизда бозор иқтисодиётига мос бўлган бухгалтерия ҳисобининг ҳуқуқий–меъёрий асоси яратилди деган хулосага келишимиз мумкин.

Бухгалтерия ҳисоби бўйича ҳуқуқий–меъёрий ҳужжатлар жуда кўп бўлиб, улардан тўғри ва самарали фойдаланиш учун тартибга солиш талаб қилинади. Бизнинг фикримизча, бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритишни тартибга солувчи ҳуқуқий–меъёрий ҳужжатлар тизимини уч поғонага(1.2.1-жадвал) бўлиш мақсадга мувофиқ.

Солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобининг замони деганда маълум кун ва даврлар тушунилади. Замон мезони солиқлар ҳисобида уларнинг ҳисобланиши, ҳисоботларни топширилиши, солиқларни тўланиши, ундириб олинishiга асос бўлади.

Солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобининг макони бўлиб бир бутун яхлит мамлакат, унинг ҳудудий бўлинмалари, яъни вилоят, шаҳар, туман, қишлоқлар ҳисобланади. Ушбу маконларда солиқлар ҳисоби и/кки мустақил шахс томонидан юритилади.

1.2.1-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи
меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тизими**

Поғона	Ҳужжатлар	Ҳужжатларни қабул қилган органлар
I поғона Қонуний	Қонунлар, кодекслар Президент Фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари	Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатаси, Президент, Вазирлар Маҳкамаси
II поғона Меъёрий ва услубий	Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари Низомлар, йўриқномалар, услубий кўрсатмалар	Молия, Адлия вазирликлари, Марказий банк, Давлат солиқ қўмитаси, Давлат божхона қўмитаси
III поғона Хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳисоб сиёсати	Ташкилий тақсимловчи ҳужжатлар (буйруқ кўрсатмалар)	Корхоналар, консалтинг фирмалар

Бу жадвалда акс эттирилган бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи ҳужжатлар тизими бевосита солиқ сиёсатини такомиллаштиришда алоҳида ўринга эгадир.

1.3. Корхоналарда солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоб-китобларининг ҳисобини ташкил қилиш

Корхоналарда бюджет билан боғлиқ муносабатларда солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича давлат ва солиқ тўловчилар ўртасидаги молиявий муносабатлар сифатида макон ва замонда ҳисобга олиниши лозим. Булар, бир томондан, солиқ тўловчи шахс, иккинчи томондан, солиқни давлат фойдасига ундириб олувчи шахс, яъни солиқ идоралари. Биринчи шахс солиқларни тўловчи сифатида ҳисоб юритса, иккинчи шахс эса уларни ундириб олувчи шахс сифатида ҳисоб юритади.

Солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобининг ушбу икки тури бир – биридан мақсади, вазифалари, юритилиш тартиби, услуги ва усуллари, техникаси, ҳужжатли расмийлаштирилиши ҳамда бошқа жиҳатлари билан бир-биридан тубдан фарқ қилади.

Бозор муносабатларига ўтиш, ушбу шароитда мамлакатимиз учун буткул янги солиқ қонунчилиги ҳужжатларини яратилиши ҳамда ҳаётга жорий этилиши умуман бухгалтерия ҳисобининг, шу жумладан солиқлар ҳисобининг янги муносабатларга, янгича ҳўжалик юритиш талабларига мос бўлган концептуал асосларини яратиш масаласини кўндаланг қилиб қўйди.

Мустақилликка эришилган кейинги қисқа давр ичида бу борада республикамизда катта ишлар амалга оширилди. Чунончи, корхоналарда бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботни юритишнинг концептуал асосларини ифодаловчи ҳамда тартибга солувчи қонунлар, миллий стандартлар, низом, йўриқнома ва бошқа меъёрий ҳужжатлар тизими қабул қилиниб, амалиётга жорий этилди. Республикамизга халқаро ҳисоб тажрибасида кенг қўлланилаётган назарий тушунчалар, амалий кўникмалар тез кириб келди. Жумладан, биринчи марта собиқ совет тузумида яхлит

бўлган бухгалтерия ҳисобини молиявий, бошқарув, солиқлар ҳисоби каби таркибий қисмларга ажратиш кенг тус олди. Бу олимлар олдига бухгалтерия ҳисобининг ушбу таркибий қисмларининг назарий ва методологик асосларини ёритувчи янги дарсликлар, ўқув ва амалий қўлланмаларни яратишдек муҳим вазифани қўйди.

Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва ҳуқуқий фуқаролик давлати қуриш амалга оширилаётган ислохотлардан кўзланган асосий стратегик вазифадир. Лекин ўтиш даврида барча мамлакатларга хос бўлган яширин ишлаб чиқариш билан шуғулланиш, назорат қилинмайдиган даромад олиш мақсадида, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни бир қисмини ҳисобга қўймаслик, рухсатсиз тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ва солиқ объекти базасини яшириш каби йўللار билан ноқонуний даромад олиш мамлакатимизда ҳам мавжуд. Ушбу ҳуқуқбузарлар маълум вақт давомида олинган ноқонуний даромадлар эвазига бойиб боради. Ноқонуний назоратсиз даромадлар олаётган солиқ тўловчилар ҳатти-ҳаракатлари жамиятда қонунларга риоя этиб фаолият кўрсатаётган ва қонуний даромад олиб, белгиланган солиқларни тўлаб бораётган солиқ тўловчиларда яширин иқтисодий секторга ўтиш манфаатли деган тушунчага олиб келишга сабаб бўлади.

Бундай турдаги қонунбузарликлар бош омили ҳисоб-китоб ишларини тўғри юритмаслик ҳисобланади. Шу туфайли солиқ тўловчиларда бухгалтерия ҳисобининг тўғри юритилишини назорат қилиш муҳим иқтисодий-ижтимоий ва ҳуқуқий аҳамиятга масалалардан биридир.

Мамлакатимизда солиқлар ва мажбурий тўловлар бухгалтерияда ҳисобга олиш “Бухгалтерия ҳисобининг миллий андозалари”да белгиланган тамойиллар асосида ҳар бир солиқ тури бўйича алоҳида-алоҳида олиб борилади. Солиқларнинг бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, аввало солиқ тўловчининг ҳисоб сиёсатида ўз аксини топмоғи лозим.

Амалдаги қонунларда солиқ тўловчи юридик шахс мансабдор шахслари даромадини ёки солиқ солишнинг бошқа объектлари ҳисобининг

йўқлиги, бу ҳисобни белгиланган қонунчиликни бузган ҳолда юритилганлиги, шунингдек солиқ органларига солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш учун зарур бўлган ҳисоботлар, ҳисоб-китоблар ҳамда бошқа ҳужжатларни ўз вақтида тақдим этмаганлиги, фойдани ёки бошқа солиқ солиш объектини яширганлиги (камайтириб кўрсатганлиги) учун жазога тортилиши белгилаб қўйилган.

Лекин қонунчилик солиқ тўловчиларни солиқ ҳамда бошқа мажбурий тўловлар суммалари тўланмаган ёхуд бутунлай тўланмаганликка олиб келган ҳатоларини солиқ органининг текширувидан олдин аниқлаган, бухгалтерия ҳисобида ҳамда солиқлар ва тўловлар бўйича ҳисоб-китобларга тузатишлар киритган тақдирда, уларни жазодан озод этишни ҳам назарда тутди.

Демак, юридик шахслар томонидан ҳисобланган солиқлар ва уларни бюджетга ўтказиш, амалга оширилган харажатлар, солиқлар ва бухгалтерия ҳисобини аниқ ва тўғри ташкил этиш, солиқ тўловчилар мажбурияти бўлиб қолмасдан, балки бундан уларни манфаатдорлигини ҳам келтириб чиқаради. Шунингдек, бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида хўжалик юритувчи субъектлар ва давлат ўртасидаги муносабатлар таҳлил қилиб борилиб, ислохотларни амалга ошириш истиқболлари ҳам белгилаб борилади.

Шу сабабли солиқлар ҳисобини тўғри ташкил этиш ва юритиш қорхонани катта миқдорда жарималар тўлашни олдини олишга, давлатга эса белгиланган тушумларни ўз вақтида бюджетга тушишини таъминлайди. Баён этилганлардан кўринадики, ҳисоб тизимида амалга оширилган ислохотлар хўжалик юритувчи субъектларда содир этилган жараёнлар ҳамда улар ҳаракатини халқаро андозалар асосида тўғри ва ўз вақтида акс эттириб бориш имкониятини бермоқда.

Ҳозирда бухгалтерия ҳисоби таркибий қисмлари "Молиявий ҳисоб" ва "Бошқарув ҳисоби"нинг ўрни ва аҳамияти кенг очиб берилди. Лекин бу ҳисоб ва аудит тизимида олиб борилаётган ислохотлар тугади дейиш учун асос бўла олмайди. Чунки амалдаги "Молиявий ҳисоб" ва "Бошқарув ҳисоби" тизимида солиқлар ҳисобига етарли эътибор берилмаган.

Юқорида таъкидланганидек олимлар томонидан “Солиқлар ҳисоби” қандай бўлиши ва у қайси таркибда бўлиши тўғрисида аниқ тўхтамга келинмаган. Ҳолбуки, солиқлар ҳисоби бозор муносабатлари шароитида тадбиркорлик субъектлари фаолиятида муҳим аҳамиятга эга. Чунки солиқларни тўғри ҳисоблаш ва бюджетга белгиланган муддатларда тўлаш тадбиркорлик субъекти молиявий ҳолатига ўз таъсирини кўрсатади. Бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқлар ва йиғимларни ўз вақтида тўғри ҳисоб-китоб қилиш ва тўлаб бориш натижасида корхона иқтисодий зарар кўрмайди. Аксинча эса корхона иқтисодий зарар кўради.

Фикримизча солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобининг тамойиллари, уни регистрлари ва юритиш услубиётини ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқдир. Чунки ушбу ҳисоб тизими орқали тадбиркорлик субъектлари маълум даврда амалга оширилган молиявий-хўжалик жараёнларини солиқлар ҳисоби регистрларида акс эттириб, бюджетга ҳисобланадиган ва тўланадиган солиқлар ҳамда йиғимлар миқдори тўғрисидаги, даромад ва харажатлари ҳақидаги маълумотларни солиқлар ҳисоби регистрларида жамлаб боради ҳамда уларни тўғри ҳисобланиши, бюджетга ўз вақтида тўланиши юзасидан тезкор назорат олиб бориш имкониятига эга бўлади. Бу эса хўжалик субъектларини солиқлар ва йиғимларни нотўғри ҳисоб-китоб қилиш натижасида иқтисодий зарар кўришдан асрайди, иккинчидан давлат бюджетига солиқларни ўз вақтида тўлиқ тушумини таъминлашга хизмат қилади.

Юқорида таъкидланганидек солиқлар давлат ва солиқ тўловчилар ўртасидаги молиявий муносабатлар сифатида макон ва замонда ҳисобга оlinиши лозим. Мамлакатимиз олимлари томонидан солиқлар ва мажбурий тўловларни бухгалтерия ҳисобига оид чоп этилган адабиётларнинг ўрганиш натижасида солиқлар ҳисобининг макон ва замондаги мақоми, унинг ҳисоб тизимидаги ўрни масаласи бўйича муаллифлар қарашлари учта гуруҳга ажратиш мумкин эканлигини кўрсатди.

1-гурух - бу солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини корхоналар ички ҳисоб тизимининг бир тури сифатида эътироф этиш.

2-гурухга солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини бухгалтерия ҳисобининг бир тури деб ҳисоблайдиган олимларни киритиш мумкин.

Хорижий мамлакат олимларининг аксарияти солиқлар ҳисобини бухгалтерия ҳисобининг қуйи тизими, деб эътироф этадилар. Солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисоби мазмун ва моҳиятига, ташкилий ва бошқа жиҳатларига кўра корхоналар бухгалтериясига юклатилган функционал мажбуриятлардан бир ҳисобланади. Солиқлар ҳисобининг тўғри ва ўз вақтида юритилишига республикамиз қонунларига мувофиқ корхона раҳбари ва бош ҳисобчи молиявий ва маъмурий жиҳатдан жавобгардир.

Корхонада ўрнатилган ҳисоб сиёсатига кўра солиқлар ҳисоби бош ҳисобчининг ўзи ёки алоҳида бўлим, масъул шахс (шахслар) томонидан бош ҳисобчи жавобгарлигида олиб борилади. Булардан хулоса қиладиган бўлсак, солиқлар ҳисобини корхоналар томонидан юритиладиган бухгалтерия ҳисобидан ажратиб бўлмайди. Демак, солиқлар ҳисоби умуман олганда сўзсиз бухгалтерия ҳисобига тегишлидир. **Солиқлар ҳисобининг предмети** бўлиб солиқ тўловчилар томонидан тўланадиган солиқ тўловлари ҳисобланади. **Солиқлар ҳисобининг объекти** ҳар бир солиқ тури, улар бўйича солиққа тортиладиган база, солиқ имтиёзлари, солиққа доир жорий ва кечиктирилган харажатлар, жорий ва узоқ муддатли мажбуриятлар, солиқлар бўйича молиявий, маъмурий жарималар, уларни ундирилиши ва ҳисобдан чиқарилиши ҳамда бошқалар ҳисобланади. Ҳар бир солиқ тури бўйича ҳисобнинг ушбу объектлари ўзининг мазмун ва моҳиятига, хусусиятларига эгадир. Ушбу хусусиятлар давлатимизнинг солиқ қонунчилик ҳужжатларида тўлиқ ўз аксини топган, улар тўғрисида ишимизнинг кейинги бўлимларида яна алоҳида тўхталамиз.

Солиқлар ҳисобининг субъектлари бўлиб, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, турли мулкчилик шаклидаги ва ташкилий-ҳуқуқий мақомдаги

корхоналар ҳисобланади. Ҳисоб бирлиги сифатида ушбу корхоналар турли солиқ режимларида фаолият кўрсатувчилар бўлиб ҳисобланади.

Солиқ тўловларини ҳисобга олишда бухгалтерия ҳисобининг методини ташкил қилувчи усулларнинг барчасидан фойдаланилади. Лекин, шунинг билан бирга ушбу усулларни солиқ ҳисобида қўллаш ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Мисол учун, баҳолаш усули негизида ётувчи қиймат тушунчаси турли мақсадларда турлича мазмун касб этади. Чунончи, ҚҚСни ҳисоб-китоб қилишда божхона қиймати, сотиш қиймати, соф сотиш қиймати, ҳақиқий таннархдаги қиймати, ўртача қиймат, қолдиқ қиймат ва шу каби қийматнинг бошқа турлари қўлланилади. Бошқача айтганда солиқларни ҳисоб-китоб қилишда солиқ солиш объектини топиш учун яхлит шакл ва мазмундаги қийматдан фойдаланиб бўлмайди.

Солиқлар ҳисобини юритишга асос бўлувчи бош ҳужжат бўлиб асосан махсус ҳисоб-китоб шакллари ҳисобланади. Чунончи, ушбу ҳисоб-китоблар турли солиқлар бўйича турли шакл ва мазмунга эга бўлади. Солиқларнинг тизимли ҳисобини юритиш счётлар ва уларга икки ёқлама ёзув усулидан кенг фойдаланишни тақозо этади. Шунинг билан бирга бюджет олдидаги қарзларни ҳисоби учун мўлжалланган умумий бухгалтерия счётлари солиқларнинг батафсил (кенг мазмундаги) ҳисоби учун етарлича бўлмайди. Шу сабабли ҳам солиқларнинг батафсил ҳисобини юритиш учун алоҳида махсус счётларни юритиш лозим. Ушбу счётлар тизимини ҳар бир хўжалик юритиш субъекти ўзининг ҳисоб сиёсатига қараб белгилайди.

Бухгалтерия ҳисобининг умумий усуллари бўлган баланс ва ҳисоботда солиқларнинг ҳисобланган, ўтказиб берилган суммалари, шунингдек улар бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзларнинг ҳолати тўғрисида йиғма маълумотлар акс эттирилади. Солиқларнинг батафсил ҳисоби корхоналар молиявий ҳисобининг ушбу шакллари берадиган маълумотларни янада ҳам бойитиб, уларнинг ички ва ташқи ахборот истеъмолчилари учун фойдалалик даражасини ошириш имконини беради.

II БОБ. “ВОДИЙГАЗТАЪМИНОТ” УНИТАР КОРХОНАСИДА БЮДЖЕТ БИЛАН БОҒЛИҚ СОЛИҚЛАР ВА МАЖБУРИЙ ТЎЛОВЛАР ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

2.1. Корхонада солиқлар ва мажбурий тўловларнинг дастлабки ва йиғма ҳисоби

“Водийгазтаъминот” унитар корхонасида бухгалтерия ҳисобини юритиш тасдиқланган штатлар жадвалига мувофиқ бош ҳисобчи томонидан амалга оширилган. Корхонада ҳисоб юритишнинг журнал-ордер шаклидан фойдаланилган. Бухгалтерия ҳисоб варақлари Ўзбекистон Республикаси 21-сонли БҲМСда белгиланган ҳисоб варақлар режасига мувофиқ очилган.

Дастлабки танишув натижаларига кўра бухгалтерия боғламалари ҳар ойлик журнал ордерларида умумлаштирилиб, уларга зарур бошланғич ҳисоб ҳужжатлари, жамламалари, ойлик ҳисоботлари бириктириб борилган. Аналитик ҳисоб регистрлари, жадваллар, китоб ва журналлар, айланмалар жамламалари, юритилиб ҳар ойлик айланамалар, қолдиқлари чиқариб борилган. Бизнинг фикримизча хўжалик операцияларини расмийлаштиришнинг ўз вақтидалиги тўлиқлиги ва сифатини ўрта даражада баҳолаш мумкин.

“Водийгазтаъминот” унитар корхонаси томонидан ҳисобот йилида ойлик, чораклик ва йиллик ҳисоботлар ҳамда солиқ ҳисоб-китоблари белгиланган шаклларда ва муддатларда тузилиб тегишли идораларга тақдим этиб борилган.

Муҳим аҳамиятли кўрсаткичлар бўйича йиллик ҳисоботдаги, маълумотлар аналитик ҳисоб регистрлари ва бош китоб маълумотларига мувофиқ акс эттирилган.

“Водийгазтаъминот” унитар корхонаси раҳбарияти томонидан ички назорат тизимини белгилаш ва унинг таъминлашга йўналтирилган амалий ҳаракатлари ва назорат натижаларидан уларнинг хабардорлигини баҳолашга эътибор йўналтирилди.

Корхонанинг таркибий тузилиши:

1. Кадрлар бўлими
2. Бухгалтерия бўлими
3. Режалаштириш бўлими
4. Меҳнат ва иш ҳақи бўлими
5. Техник назорат бўлими
6. Тайёр маҳсулот ва сотиш бўлими
7. Тайёрлов бўлими
8. Абонетлар бўлими;

Бўлимлар иш фаолиятлари ҳақидаги маълумотлар бухгалтерияда умумлаштирилиб ташқи ва ички фойдаланувчилар учун зарур ҳисоботлар ва маълумотлар тузилиб тақдим этиб борилади.

Жамиятда ҳуқуқшунос штати мавжуд бўлиб, молиявий хўжалик фаолиятини умуман қонунчиликка мослигини назорат қилиб боради. Ички меҳнат интизоми, меҳнат ҳақида бошқа қонунлар, нормалари ҳақида адабиётлари тўплами мавжуд бўлиб зарурият бўлса чет юридик хизматлардан фойдаланилади. Бизнинг фикримизча филиалда назорат муҳитини ҳолатини етарли даражада йўлга қўйилган.

Солиқ тўловчилар солиқларнинг бухгалтерия ҳисобини юритадилар, солиқ идоралари эса солиқ тўловларининг тезкор ҳисоби ва ҳисоботини олиб борадилар. Солиқлар ҳисобининг ушбу икки тури бир – биридан мақсади, вазифалари, юритилиш тартиби, услуби ва усуллари, техникаси, ҳужжатли расмийлаштирилиши ҳамда бошқа жиҳатлари билан бир-биридан тубдан фарқ қилади.

Солиқлар хўжалик юритувчи субъектлар томонидан олиб бориладиган бухгалтерия ҳисобининг энг муҳим, ўта маъсулиятли объектларидан биридир. Бухгалтерия ҳисоби олдига ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш, узатиш, шунингдек назорат қилиш воситаси сифатида авваламбор давлатнинг солиқ қонунчилик ҳужжатларини ҳаётга тўлиқ бекаму-кўст жорий этилишини таъминлаш вазифаси қўйилган. Солиқ қонунчилиги талабларига мос келувчи ҳисоб тизимини шакллантириш давлат

аҳамиятига молик масалалардан биридир. Шу боис ҳам, бухгалтерия ҳисобини методологик асосларини солиқ қонунчилигига мувофиқлаштириш ҳукумат органларининг, чунончи, Молия вазирлигининг, асосий функцияларидан бири ҳисобланади. Айнан Молия вазирлиги бухгалтерия ҳисобини солиқ тўловларига мослигини тартибга солиб турувчи давлат органи ҳисобланади.

Солиқ тўловларининг ўта муҳим аҳамияти, улар бўйича маъсулиятнинг катталиги ҳар бир корхона раҳбари зиммасига солиқлар ҳисобини давлат органлари томонидан белгиланган тартиб бўйича юритилишини таъминлашни юклайди. Чунончи, корхона раҳбари солиқлар ҳисобини ҳам ташқи, ҳам ички ахборот фойдаланувчилар талабларига мос равишда юритилишини таъминлаши лозим.

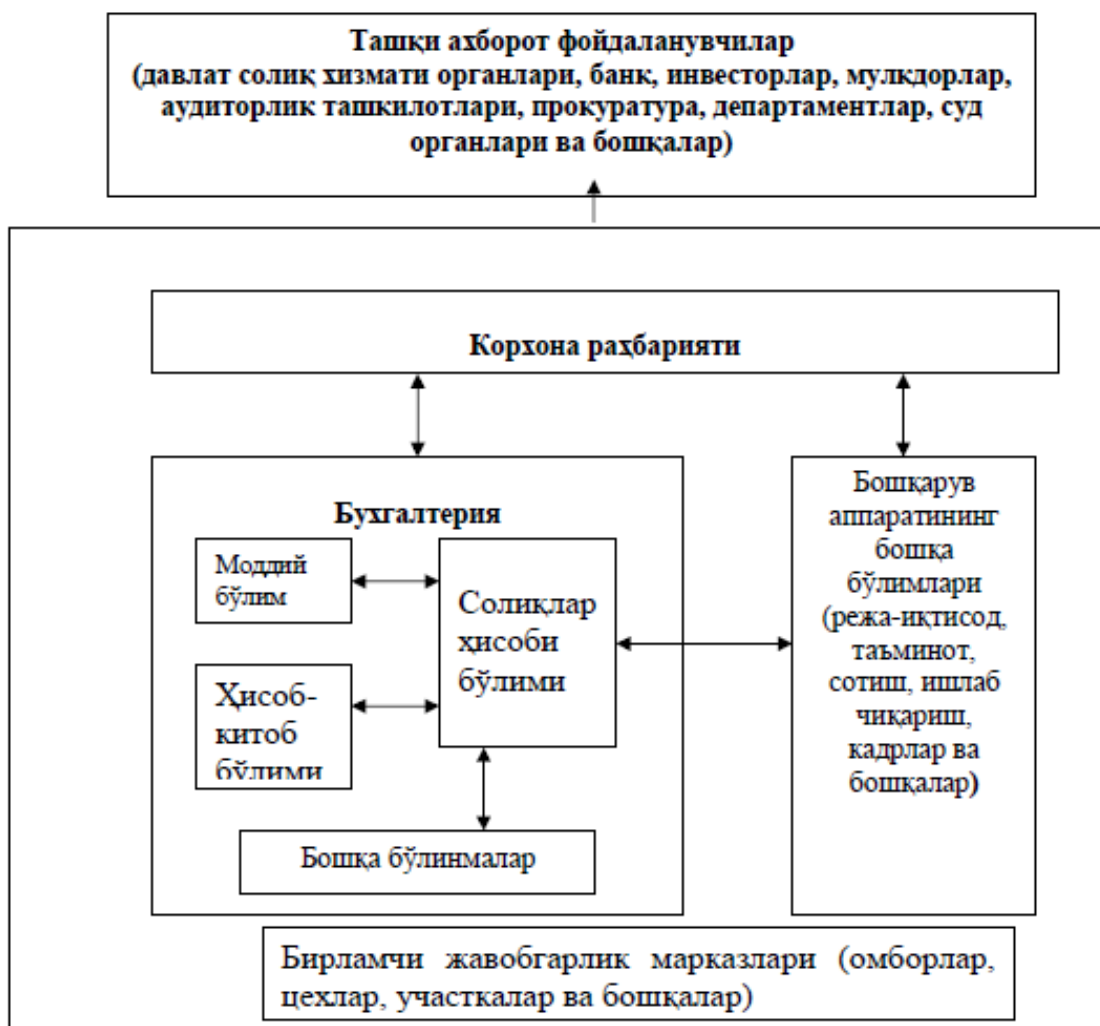
Мамлакатимиз учун буткул янги солиқ қонунчилиги ҳужжатларини яратилиши ҳамда ҳаётга жорий этилиши умуман бухгалтерия ҳисобининг, шу жумладан солиқлар ҳисобининг янги муносабатларга, янгича ҳўжалик юритиш талабларига мос бўлган концептуал асосларини яратиш масаласини кўндаланг қилиб қўйди.

Мамлакатимизда солиқларни бухгалтерияда ҳисобга олиш "Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари"да белгиланган тамойиллар асосида ҳар бир солиқ тури бўйича алоҳида – алоҳида олиб борилади. Солиқларнинг бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш, аввало солиқ тўловчининг ҳисоб сиёсатида ўз аксини топмоғи лозим.

Демак, юридик шахслар томонидан ҳисобланган солиқлар ва уларни бюджетга ўтказиш, амалга оширилган харажатлар, солиқлар ва бухгалтерия ҳисобини аниқ ва тўғри ташкил этиш, солиқ тўловчилар мажбурияти бўлиб қолмасдан, балки бундан уларнинг манфаатдорлигини ҳам келтириб чиқаради.

Бундан ташқари бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида ҳўжалик юритувчи субъектлар ва давлат ўртасидаги муносабатлар таҳлил қилиб борилиб, ислохотларни амалга ошириш истиқболлари ҳам белгилаб

борилади. Шу сабабли солиқлар ҳисобини тўғри ташкил этиш ва юритиш корхонани катта миқдорда жарималар тўлашни олдини олишга, давлатга эса белгиланган тушумларни ўз вақтида бюджетга тушишини таъминлайди.

2.1.1 -Расм. Солиқлар ҳисобининг ички ва ташқи бошқарув тизимида тутган ўрни

Демак, солиқлар ҳисоби бўлинмаси корхонанинг ички бошқарув тизимида, ушбу тизим учун хизмат қилувчи бошқарув бухгалтерияси фаолиятида ҳам фаол иштирок этади. Бундан хулоса қиладиган бўлсак, солиқлар ҳисоби корхоналарнинг бошқарув тизимида муҳим ўрин тутди. Солиқлар ҳисобини бухгалтерия ҳисоби фанининг солиқларни ҳисоблаш, тўлаш, улар бўйича имтиёзлар, кредитлар, кечиктирилган харажатлар, мажбуриятлар ва шу каби бошқа ўта муҳим масалаларни тадқиқ этувчи махсус тармоғи сифатида тан олиш лозим.

Солиқлар ҳисобини юритишга асос бўлувчи бош ҳужжат бўлиб асосан махсус ҳисоб-китоб шакллари ҳисобланади. Чунончи, ушбу ҳисоб-китоблар турли солиқлар бўйича турли шакл ва мазмунга эга бўлади. Бухгалтерия ҳисобининг умумий усуллари бўлган баланс ва ҳисоботда солиқларнинг ҳисобланган, ўтказиб берилган суммалари, шунингдек улар бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзларнинг ҳолати тўғрисида йиғма маълумотлар акс эттирилади. Солиқларнинг батафсил ҳисоби корхоналар молиявий ҳисобининг ушбу шакллари берадиган маълумотларни янада ҳам бойитиб, уларнинг ички ва ташқи ахборот истеъмолчилари учун фойдалиқ даражасини ошириш имконини беради.

Бизнингча, солиқларнинг молиявий ҳисоби давлатимизнинг солиқ сиёсати ва уни ифодаловчи тамойилларига, иккинчидан, бухгалтерия ҳисобининг тамойилларига асосланиши лозим. Лекин солиқлар молиявий ҳисоби ўзининг хусусиятларини ифодаловчи тамойилларига ҳам эгадир. Солиқлар молиявий ҳисобини юритишда бош ролни солиқ солиш тамойиллари ўйнайди. Ушбу тамойилларнинг таснифи, тавсифи солиқ назарияси ва амалиётига доир адабиётларда, республикамизнинг солиқ қонунчилиги ҳужжатларида атрофлича ёритилган.

Биз ўз олдимизга ушбу тамойилларнинг таснифланиши ва талқин этилишидаги муаммолар бўйича мунозарага киришни мақсад қилиб қўймаймиз. Асосий эътиборни солиқ солишнинг умумий олинган иқтисодий, ҳуқуқий ва ташкилий тамойилларини солиқлар ҳисобини юритишдаги ўрнини кўрсатишга қаратмоқчимиз. Чунки, ушбу тамойилларга амал қилмасдан солиқлар ҳисобини тўғри юритишни таъминлаб бўлмайди. Солиқлар ҳисоби авваламбор давлатимизнинг солиқ солиш тамойилларини ҳаётга тадбиқ этишга хизмат қилиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

Солиқ солиш давлатнинг муҳим сиёсати бўлганлиги сабабли унинг негизида бевосита қонун устуворлиги ётиши лозим. Республикамизда айнан шундай қонун устуворлиги таъминланган. Солиқ тўловларининг барча турларини ҳисоблаш, бюджетга ўтказиб бериш, солиқларнинг ставкаси,

солиқлар бўйича доимий, вақтинчалик ёки махсус шароитларни эътиборга олиб давлат томонидан берилган имтиёзлар республикамизнинг солиқлар бўйича қонунлар тўплами бўлган Солиқ кодексида белгилаб қўйилган. Ушбу кодекс талабларини бажариш солиқлар ҳисобини олдига қўйилган муҳим вазифалардан биридир.

2.2. Корхонада солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича синтетик ҳамда аналитик ҳисоб юритиш

“Водийгазтаъминот” унитар корхонасида давлат бюджетига ва бюджетдан ташқари жамғармаларига ҳисобланган солиқ ва тўловлар тўғрисида жамият умумий тартибдаги солиқ тўловчи сифатида 2013 йилда Ўзбекистон туман Давлат солиқ инспекциясига ер солиғи, сув тўлови, мол мулк солиғи, фойда солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, қўшилган қиймат солиғи, пенсия жамғармасига ягона ижтимоий тўлов, иш ҳақидан 3,5 % мажбурий ушланма, реализация хажмидан 1 %, мажбурий ажратма, ягона йўл жамғармасига ажратмалар ҳисоб китобига доир ҳисоботларни топшириб борган.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ҳисоби филиал томонидан 2013 йил 1 чорагида якуни бўйича тақдим этилган сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиғи ҳисоб китобида корхонанинг 65520 сўм эканлиги келтирилган. Шунингдек 2014 йил учун эса ҳисобот даври учун тўланиши лозим бўлган солиқ суммаси 235872 сўмни ташкил этмоқда.

Ягона ижтимоий тўлов ҳисоби.

Корхона томонидан 2013 йил бўйича тақдим этилган ягона ижтимоий тўлов ҳисоб китобида жами иш ҳақи фонди 879326,0 минг сўмлик ажратма базасидан 24116,0 минг сўм тўловлар чегирилиб, қолган 855210,0 минг сўмдан 25 фоизлик ставка билан 205250 минг сўм ажратма жамғармага тўлаш учун акс эттирилган.

Жисмоний шахсларнинг олинадиган даромад солиқ ҳамда ШЖБПХ га бадаллар бўйича суммалар ҳисоби

Корхона томонидан томонидан 2013 йилда 4 марта чораклар бўйича ушбу ҳисоботлар тақдим этилган. 2013 йил 4 чорак якуни бўйича йил бошидан жисмоний шахсларнинг олинадиган даромад солиғи 953276374 сўмни, солиқ солинадиган даромадлар 937523525 сўмни, бюджетга ҳисобланган даромад солиғи бўйича (ШЖБПХга бадаллар чегирилган ҳолда) 1307656998 сўмни, жисмоний шахсларга тўланган даромадлар 973286072 сўмни ташкил этмоқда.

Корхонанинг ҚҚС бўйича ҳисоб-китоблари ҳисоби

2013 йил декабр ойида сотиб олинган хом ашё, материаллар, ишлар ва хизматлар учун 17234412,9 минг сўмни ташкил этиб, йил бошидан эса 21703200,1 минг сўмни ташкил қилмоқда. Буларга декабр ойида ҳисобланган ҚҚС 344682,6 минг сўмни, йил бошидан эса 4340640 минг сўмни ташкил этмоқда.

Шунингдек, “Водийгазтаъминот” унитар корхонаси томонидан бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар қиймати декабр ойида 117751791,3 минг сўмни, ҳисобот йили бошидан эса 785354301,4 минг сўмни, ҚҚС декабр ойи учун 3976325 минг сўмни, ҳисобот йили бошидан эса 34301838,72 минг сўмни ташкил қилмоқда.

Корхона томонидан томонидан тақдим этилган мол-мулк, ер, сув, солиқлари ҳисоб-китоблари, жисмоний шахсларнинг даромад солиқларини ҳисоблаш ҳам ўз вақтида тўғри юритилган. Амалдаги меъёрий ҳужжатларга мувофиқ 6240 “Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар” счётида тўланиши кечиктирилишига рухсат этилган солиқлар бўйича бюджет олдидаги қарзлар ва мажбурий тўловларнинг жорий қисми акс эттирилади. 6240 “Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар” счётининг кредитида кечиктирилган жорий тўловлар суммаси бюджетга тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олувчи счётлар (6400), суғурта ва мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича

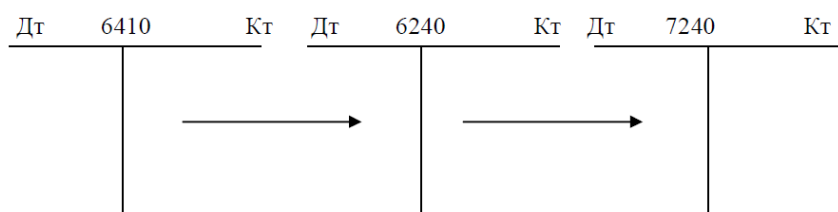
қарзларни ҳисобга олувчи счётлар (6500) билан боғланган ҳолда ҳисобга олинади.

6240 “Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар” счёти бўйича аналитик ҳисоб ҳар бир кечиктирилган солиқ ва тўловлар тури бўйича алоҳида юритулади.

6250 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича мажбуриятлар” счётида вақтинчалик фарқлар натижасида юзага келган кечиктирилган даромад (фойда) солиғи суммаси акс эттирилади.

Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғига доир мажбуриятларнинг тегишли жорий қисми 7250 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича узоқ муддатли мажбуриятлар” счётидан 6250 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича мажбуриятлар” счётига ўтказилади. Кейинчалик вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи вужудга келишига қараб 6250 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича мажбуриятлар” счёти 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)” счёти билан боғланиши кўрсатилган. Бироқ бу муомалалар счётлар режасининг тегишли жадвалида ўз аксини топмаган.

Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятларнинг жорий қисми ҳисобот даврида бюджетга тўлаш учун ҳисобдан чиқарилганда. Бюджетга тўловлар бўйича корхонанинг жорий мажбуриятлари тўғрисидаги ахборотларни умумлаштириш 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)” счётида амалга оширилади.

2.2.1-расм. Бухгалтерия ёзувлари

6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)” счётининг кредитида бюджетга тўланиши керак бўлган мажбурият суммаси олинadиган счётлар, солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойданинг ишлатилиши, меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китобларни ҳисобга олувчи счётлар билан боғланган ҳолда акс эттирилади. Якуний ҳисоб-китобда, солиқлар ва йиғимлар бўйича бюджетга илгари ўтказилган бўнак тўловлари 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)” счётининг дебет томонида бюджетга бўнак тўловларини ҳисобга олувчи счётлар (4400) билан боғланган ҳолда акс эттирилади. Бюджетга ҳақиқатда ўтказилган суммалар 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)” счётининг дебет томонида пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар билан боғланган ҳолда акс эттирилади.

6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)” счёти бўйича аналитик ҳисоби ҳар бир солиқ турлари бўйича алоҳида юритилади. 7240 “Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар” счётида қонунчиликка мувофиқ тегишли ҳукумат идораларининг қарори бўйича бир неча йилга кечиктириб тўлашга рухсат этилган солиқ бўйича бюджет олдидаги узоқ муддатли қарзлар ва мажбурий тўловлар акс эттирилади. 7240 “Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар” счётининг кредитид узоқ муддатли кечиктирилган тўловлар суммаси бюджетга тўловлар бўйича қарзларни (6400), суғурта ва мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарзларни (6500) ҳисобга олувчи счётлар билан боғланган ҳолда ҳисобга олинади.

7240 “Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар” счёти бўйича аналитик ҳисоб ҳар бир кечиктирилган солиқ ва тўловлар тури бўйича ва қопланиш муддати бўйича алоҳида юритилади.

7250 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича узоқ муддатли мажбуриятлар” счётида вақтинчалик фарқлар

натижасида юзага келадиган кечиктирилган даромад (фойда) солиғи суммаси акс эттиради.

Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар ҳисоб даромадидан келиб чиққан ҳолда ҳисобланади, тўланадиган даромад (фойда) солиғи эса солиқ солинадиган даромаддан келиб чиқиб ҳисобланади. Ҳисоб даромад ва солиқ солинадиган даромадни аниқлашдаги ёндашувлардаги фарқ молиявий ҳисоботда акс эттирилиши лозим. Корхонанинг ҳисоб сиёсатига мувофиқ ҳисоб маълумотлари бўйича ҳисобланган даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар корхона томонидан даромадни олиш давомида амалга оширилган деб қаралиб, тегишли даромадлар ва харажатлар юзага келган даврда ҳисобланади ва корхонанинг молиявий-хўжалик фаолияти натижаси тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади.

Бунда ҳисоб даромадидан келиб чиқиб, ҳисобланган даромад (фойда) солиғи ва солиққа тортиладиган даромаддан келиб чиқиб ҳисобланган тўланадиган даромад (фойда) солиғи ўртасидаги фарқ, вақтинчалик фарқ сифатида юритилади ва 7250 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича узоқ муддатли мажбуриятлар” счётининг кредитида акс эттирилади.

Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича мажбуриятларнинг тегишли жорий қисми 7250 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича узоқ муддатли мажбуриятлар” счётининг дебетида 6250 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича мажбуриятлар” счётининг кредитига ўтказилади.

2.2.1-жадвал

Бюджетга тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олувчи счёт (6400)нинг бошқа счётлар билан боғланиши

№	Хўжалик муомалаларининг мазмуни	Амалдаги счётларнинг т.р. боғланиши	
		Дебет	Кредит
1	Давр харажатларига тааллуқли ҳар хил ажратмалар, солиқлар ва йиғимлар бўйича бюджетга қарзлар	9430	6410

2	Тайёр маҳсулотларни, товарларни сотишда, ишларни бажариш ва хизматларни кўрсатиш, шунингдек асосий воситалар ва бошқа активларни сотиш ва турли чиқаришда ҚҚС ва акциз суммаси ҳисобланди	4010	6410
3	Бюджетдан маблағлар қайтарилди ёки келгуси тўловлар ҳисобига ўтказилди (якуний ҳисоб-китоблар ва ш.к.)	5110, 5210, 5530, 4410	6410
4	Жисмоний шахсларнинг иш ҳақидан даромад солиғи суммаси ушлаб қолинди	6710	6410
5	Фойдадан бюджетга тўловлар ҳисобланди	9810- 9890	6410
6	Бюджетга тўловлар ўтказиб берилди	6410	5010-5530
7	Моддий ресурслар, товарлар, ишлар ва хизматларга тегишли бўлган ҚҚС суммаси ҳисобга олинди	6410	4410
8	Олинган кредитлар ва қарзлар ҳисобидан бюджетга қарзлар тўланди	6410	6810-6840, 7810-7840

9800 «Солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойданинг ишлатилишини ҳисобга олувчи счётлар». Қонунчиликда белгиланган даромад (фойда) солиғи бўйича йил давомида ҳисобланган бўнак тўловлари ва қайта ҳисоблаш бўйича ҳақиқатда фойдадан тўловларни ҳисобга олиш учун қуйидаги счётлар мўлжалланган:

9810 “Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар”;

9820 “Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар”.

2.2.2-жадвал

Узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятларни ҳисобга олувчи счётлар (7200) нинг бошқа счётлар билан боғланиши

Т/ Р	Хўжалик муомалаларининг мазмуни	Счётларнинг боғланиши	
		Дебет	Кредит
	Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктириш берилди	6410, 6510-6530	7240
	Бюджетга тўловлар учун ҳисобот давридаги солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятларнинг жорий қисми ҳисобдан чиқарилди.	7240	6240
	Вактинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича узоқ муддатли мажбуриятлар	9810	7250
	Вактинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғининг узоқ муддатли қисмини жорий қисмга ўтказиш	7250	6250

Йил давомида бюджетга солиқлар, йиғимлар ва бюджетга бошқа ажратмалар бўйича ҳисобланган тўловлар 9810 “Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар”, 9820 “Фойдадан ҳисобланадиган бошқа солиқ ва йиғимлар бўйича харажатлар” счётининг дебитида бюджетга тўловлар бўйича қарзларни (турлари бўйича) ҳисобга олувчи счётлар билан боғланган ҳолда акс эттирилади.

Ҳисобот даври тугаши билан йиллик молиявий ҳисобот тузилганда 9810 “Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар”, 9820 “Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқ ва йиғимлар бўйича харажатлар” счёти 9910 “Якуний молиявий натижа” счёти билан боғланган ҳолда ёпилади.

Солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойданинг ишлатилишини ҳисобга олувчи счётлар бўйича аналитик ҳисоб солиқлар, йиғимлар, ажратмалар ва тўловларнинг турлари бўйича юритилади.

2.3. Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича ҳисобот тайёрлаш услугларини такомиллаштириш

Корхонада солиқлар ҳисобини оқилона юритиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш, солиқлар бўйича ҳисобот тайёрлаш ва ўз вақтида тақдим этиш катта аҳамият касб этади. Хўжалик юритувчи субъектларда солиқлар бўйича ҳисобот тайёрлаш ва ўз вақтида тақдим этишнинг асосий вазифаси ички ва ташқи фойдаланувчиларни ахборот билан таъминлашдир. Бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан ташқи фойдаланувчилардан бири давлат солиқ хизмати органлари бўлиб, улар бухгалтерия ҳисобини тўғри ва ўз вақтида юритилишидан манфаатдор ҳам ҳисобланади.

Қабул қилинган янги счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома (21-сон БХМС) ушбу камчиликларни бартараф этиш борасидаги катта тадбирлардан бири бўлди. Чунончи, у БХМСга мувофиқ ҚҚС бўйича тўланган бўнақлар махсус 4400 «Бюджетга солиқлар бўйича бўнақ тўловлари» счётида, уларнинг ҳисобланиши ва якуний ҳисоб-китоблар эса махсус 6400 «Бюджетга солиқлар бўйича қарзлар» счётида акс эттириладиган

бўлди. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига кўра хўжалик юритувчи субъектлар ўзларининг ҳисоб сиёсатини белгилашда ҳар бир солиқ тури бўйича мустақил счётлар очиши мумкин.

Тайёр маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишга тўғри келадиган ҚҚС суммасига уларга гувоҳлик берувчи счёт-фактуралар, қабул қилиш – топшириш далолатномалари, кирим касса ордерлари асосида: Амалдаги тартибга мувофиқ таъминотчи ва пудратчиларга олинган ТМБ, кўрсатилган хизмат ва ишлар учун тўланган ҚҚС суммаси улар келиб тушган вақтда бюджетга тўланган аванслар сифатида тан олинади.

Асосий воситалар ва номоддий активлар сотиб олинганда улар учун таъминотчиларга тўланган ҚҚС суммаси бюджетга тўланган ҚҚС ҳисобланмайди, балки ушбу активларнинг қийматига олиб борилади. Шу боис 21-сон БХМСга мувофиқ ушбу активлар қийматига киритилган ҚҚС суммаси 4411 «ҚҚС бўйича бўнак тўловлари» счётига олиб борилмайди.

2.3.1. – жадвал

**Қўшилган қиймат солиғи ҳисоблашга оид жараёнлар бўйича
бухгалтерия ёзувлари (сўмда)**

№	Операциянинг мазмуни	Счетлар		Суммаси
		Дебет	Кредит	
1	Товар, маҳсулот, иш ва хизматларнинг нақдсиз ҳисоб асосида сотилишига тўғри келувчи ҚҚС суммасига	4010	6411	50000000
2	Товар, маҳсулот, иш ва хизматларнинг нақд пулга сотилишига тўғри келувчи ҚҚС суммасига	5010	6411	6000000
3	Таннархдан паст нархларда сотилган товар, маҳсулот, иш ва хизматлар бўйича корхона ҳисобидан ҳисобланган ҚҚС суммасига	9430	6411	2000000
4	Асосий воситаларнинг сотилишига тўғри келадиган ҚҚС суммасига	9210	6411	400000
5	Бошқа активларнинг сотилишига тўғри келадиган ҚҚС суммасига	9220	6411	600000
	Жами сотишдан олинган ҚҚС			59000000

21-сон БҲМСга мувофиқ таклиф этилаётган счётлар тизими бўйича ушбу муомалалар қуйидагича акс эттирилади:

Дебет 4411 «ҚҚС бўйича бўнак тўловлари» - 35000000

Кредит 6010 «Мол-етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 30000000

Кредит 6990 «Бошқа кредиторлик қарзлар» -5000000

Бизнинг фикримизча, таъминотчиларга тўланган барча ҚҚС суммаси дастлаб ушбу счётнинг дебетига олиб борилиши лозим, чунки ҳақиқатда ҳам корхона бу солиқни таъминотчига тўлаган ҳисобланади. Лекин, Солиқ кодексига мувофиқ ушбу ҳолатда таъминотчиларга тўланган ҚҚС капиталлаштирилганлиги учун у камайтиришга олиб борилмайди, яъни бюджетга тўланган ҚҚС ҳисобланмайди.

Сотиб олинган ишлаб чиқариш заҳираларини тадбиркорликка оид бўлмаган фаолиятлар учун ишлатилишида, шунингдек уларни капитал қурилиш, кенгайтириш, реконструкция ва модернизацияга сарфланишида улар бўйича таъминотчиларга тўланган ҚҚС суммаси ҳам бюджетга тўланган бўнак ҳисобланмайди. Чунки бу ҳолда ҳам харажатларнинг капиталлашуви юз беради. Ушбу операцияларни таклиф этилаётган счётлар тизимида қуйидагича акс эттириш мақсадга мувофиқдир (2.3.2.-жадвал).

Бюджетга тўланадиган ҚҚС суммасини топишда таклиф этилаётган вариантда 4411 «ҚҚС бўйича бўнак тўловлари» счётининг дебет оборотининг кредит оборотдан ортиқ суммаси 6411 «Бюджетга ҚҚС бўйича қарзлар» счётига ёпилиши лозим.

Фикримизча, ҚҚС ҳисоб-китоби ва унинг ҳисобини юқорида келтирилган тартибда юритишнинг яхлит методологиясини ўрнатиш ушбу солиқ тўловини барча хўжалик юритиш субъектларида бир хилда олиб борилишини таъминлайди.

Ҳаммамизга маълумки, бугунги кунда фаолият юритаётган корхоналарнинг ишчиларнинг сони 100 кишидан ортса, статистик ҳисобот шаклларида 1-П (саноат маҳсулоти), 1-Т (ходимлар сони ва меҳнат), 1-С

(корхонанинг сарф-харажатлари) каби статистик ҳисоботларини ҳам топширади.

2.3.2.-жадвал

4411 «ҚҚС бўйича бўнак тўловлари» счётини асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича бухгалтерия ёзувлари (сўмда)

№	Операциянинг мазмуни	Счетлар		Суммаси
		Дебет	Кредит	
1	Асосий воситалар ва номоддий активларни сотиб олишда таъминотчиларга тўланган ҚҚС суммасига	4411	6010	3000000
2	Тўланган ҚҚСни капитал инвестициялар сифатида тан олинишига	0820, 0830	4411	3000000
3	ҚҚС суммасини асосий воситалар ва номоддий активлар қийматига киритилишига	0100 0400	0810, 0820	3000000

Қуйида келтирилган маълумотлар бўйича ушбу сумма 29000000 сўмни (35000000 – 3000000- 3000000) ташкил этади. Ушбу сумма счётларда қуйидагича акс эттирилиши керак:

Дебет 6411 Бюджетга ҚҚС бўйича қарзлар 29000000

Кредит 4411 ҚҚС бўйича бўнак тўловлари 29000000

Хўжалик юритувчи корхоналарда солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китобларни амалга ошириш, солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобининг тўғри юритилганлигини аниқлаш, хуллас, барча жараёнлар ҳужжатларда акс эттирилади. Бу эса хўжалик юритувчи субъектларда амалга оширилган хўжалик операциялари устидан назорат ўрнатиш билан бирга, иш юритишда муайян тартиб - интизомни йўлга қўяди ва пировард натижада бухгалтерия ҳисобини юритишни кучайтиради.

2.3.3. -Жадвал

Капитал инвестициялар бўйича тўланган ва тадбиркорлик мақсадларида ишлатилмаган захираларга тўғри келувчи ҚҚС суммасига бухгалтерия ёзувлари

№	Операциянинг мазмуни	Счетлар		Суммаси
		Дебет	Кредит	
1	Капитал инвестициялар учун сарфланган захираларга тўғри келувчи тўланган ҚҚС суммасига	0810	4411	2000000
2	Тадбиркорлик мақсадларида ишлатилмаган захираларга тўғри келувчи ҚҚС суммасига	9430	4411	1000000

Бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқ суммаси кўчириб берилганда куйидаги бухгалтерия ёзуви қайд этилади.

Дебет 6411 Бюджетга ҚҚС бўйича қарз 29000000

Кредит 5110 Ҳисоб-китоб ҳсёти 29000000

Солиқ тўловчиларнинг солиққа оид мажбуриятларидан яна бири у, конун ҳужжатларига мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритиши, молиявий ва солиқ ҳисоботини тузишидир. Ушбу мажбуриятни бажариш солиқ тўловчидан куйидаги вазифаларни амалга оширишни талаб этади:

- ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;
- хўжалик жараёнларини ҳужжатлаштириш;
- бухгалтерия ҳисоби регистрларни юритиш;
- молиявий ҳисоб-китоб ишларини юритиш;
- молиявий ҳисоботларни тузиш;
- солиқ ҳисоби регистрларини юритиш;
- солиқ ҳисоботларини тузиш.

Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни ва бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига мувофиқ бухгалтерия ҳисобининг счётлар корреспонденцияси ҳамда ҳисоб регистрлари шакллари молия вазирлиги, давлат статистика, солиқ, божхона кўмиталари томонидан тасдиқланади ва ўрнатилган тартибда адлия вазирлигида рўйхатдан ўтказилади. Солиқ тўловчилар қоғоз ёки электрон шаклда синтетик ва аналитик счётларни ҳамда ҳисоб регистрларини юритиши шарт.

Синтетик ва аналитик счётлар маълумотлари асосида белгиланган шаклларда молиявий, статистик ва бошқа ҳисоботларининг шакллари тузилади. Молиявий ҳисоб маълумотлари солиқ ҳисоботларини тузиш учун етарли бўлмайди. Шунинг учун молиявий ҳисоб маълумотлари асосида корхона бухгалтерия хизмати томонидан солиқ ҳисоботларини тузиш учун зарур қўшимча солиқ ҳисоби регистрлари, маълумотномалар тузилади.

Солиқ ҳисоби хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқларни ҳисоблаш, тўлаш ва бошқа муносабатлар тўғрисидаги ахборотларни қайд этиш, йиғиш, жамлаш ва тақдим этиш воситасидир. Солиқ ҳисоботлари бухгалтерия ҳисоби ва солиқ ҳисоби маълумотлари асосида тузилади.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг 313-моддасида белгиланишича, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг талабларига кўра солиқ базасини аниқлаш учун бухгалтерия ҳисоби регистрларида етарли маълумотлар мавжуд бўлмаса, солиқ тўловчи қўлланилаётган бухгалтерия ҳисоби регистрларини қўшимча реквизитлар билан мустақил тўлдириш, бу билан солиқ ҳисобини регистрларини шакллантириш ёки солиқ ҳисоби регистрларини мустақил юритиши мумкинлиги қайд этилган.

Амалиётда солиқ тўловчилар ҳар бир солиқ тури бўйича алоҳида-алоҳида аналитик ҳисоб юритишлари ҳамда солиқ ҳисоботларини тақдим этишлари лозим. Ҳисоб ишларини юритишнинг бундай тартиби бюджет ҳамда махсус фондларга тўланадиган солиқ ва мажбурий тўловларни амалдаги тартиблари асосида аниқ, тўғри ҳисоблаш ва тўлашни таъминлайди. “Водийгазтаъминот” унитар корхонасида солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини юқоридаги тамойиллар ва қоидаларга асосланган ҳолда юритиш, солиқ ҳисоботларини ўз вақтида тайёрлаш ва тақдим этиш натижасида ҳисоб ишларининг самарадорлигини янада ошириш имкониятлари яратилади.

III БОБ. КОРХОНАЛАРДА БЮДЖЕТ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРНИ ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

3.1. Корхоналарда солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб юритиш усулларини такомиллаштириш

Бюджетга фойдадан фойда солиғи, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи, ҚҚС, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиғи, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиғи, юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, бошқа солиқлар ўтказилади.

Давлат бюджетига ўтказиладиган солиқлар таркибида муҳим ўринни қўшилган қиймат солиғи эгаллайди. Солиққа тортиладиган қўшилган қиймат солиғи товарлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар эвазига олинган тушум миқдоридан маҳсулотларни (иш, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотишга кетган моддий сарфларни чегириб ташлаш асосида аниқланади. Мулк солиғи ва унинг ўзгариш омилларининг таҳлили учун маълумот манбаи бўлиб режавий ҳисоблашлар хизмат қилади, 1-шакл «Корхона баланси», 2-шакл «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот», 3-шакл «Асосий воситалар ҳаракати тўғрисида ҳисобот», 0100 «Асосий воситалар», 0200 счет «Асосий воситаларнинг эскириши» счетлари бўйича 10,13-журнал-ордерлар бўйича бухгалтерия ҳисобга олиш маълумотлари ва манбалар.

3.2.1-Расм. Мулк солиғининг мантиқий-тузилмавий модели

Солиққа тортиладиган айланмага шунингдек, сотишдан ташқари олинган даромадларнинг сотишдан ташқари харажатлардан ошишининг умумий йиғиндиси ҳам киритилади. Агар сотишдан ташқари операциялар бўйича харажатлар, улар бўйича олинган даромадлардан ошиб кетса, бунда солиқланадиган шу ошиш миқдorigа камаяди.

Сотишдан ташқари операциялардан олинадиган даромадларга, молиявий ёрдам ва махсус тайинланган фондларни тўлдирилиб турилиши кўринишидаги корхоналар олаётган пул маблағларини йиғиндилари ва бошқа активлар кирадилар; тўланганлардан ташқари олинган жарималар, пенялар йиғиндилари ҳам киради.

Солиққа тортиладиган айланма, тушумдан тўланадиган солиқлар ва солиқлардан ташқари тўловлар миқдorigа камаяди (уй-жой фондини сақлаб туриш учун ажратмалар, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш фондига ажратмалар).

Шуни эътироф этиш керакки, жамиятда содир бўлаётган иқтисодий жараёнларни, шу жумладан солиқлар билан боғлиқ кўрсаткичларни ўрганадиган жуда кўп иқтисодий фанлар мавжуд. Лекин уларнинг орасида таҳлил фани хўжалик фаолиятининг натижасига, хусусан солиқларнинг ҳолатига одилona баҳо бера олади. Ундаги ижобий ва салбий ўзгаришларига омиллар таъсирини аниқлайди. Шуларга асосан хўжалик фаолиятини яхшилаш, солиқларнинг корхона фаолиятига салбий таъсир қилмаган ҳолда, уларнинг бюджетга тушадиган миқдорини кўпайтириш йўллариини ишлаб чиқиш имкониятини яратади. Бу хусусиятлар фақат таҳлилга хос бўлганлиги учун ҳам солиқлар таҳлилининг предметида натижага тўғри баҳо бериш ва яхшилаш йўллариини ишлаб чиқиш лозимлиги ўз ифодасини топган.

Ушбу назарий талқинлардан ҳам кўриниб турибдики, солиқлар таҳлили иқтисодий таҳлил фани таркибида мустақил бўлим бўлиб, ўзига хос хусусиятларга, ўзининг хусусий предметида эга. Солиқларнинг таҳлилда ўрганиладиган жиҳатлари айнан шу тарзда бошқа солиққа оид фанларда ўрганилмайди ва такрорланмайди.

Солиқ объектига хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий асоси, яъни мулк шакли бўйича қараладиган бўлса улар давлат, хусусий, хорижий ва аралаш каби мулк шаклида фаолият кўрсатадиган объектларга бўлинади. Чунки амалдаги қонунларга биноан мамлакатимизда барча хўжалик юритувчи субъектлар, мулк шаклидан қатъий назар, солиқ тўловчилардир. Шундай қилиб, солиқлар ва мажбурий тўловлар таҳлили объектига қуйидагича таъриф беришни тавсия қиламиз. Солиқлар таҳлилининг объекти деганда давлат, хусусий ва аралаш каби мулк шаклида фаолият кўрсатаётган солиқ тўловчи хўжалик юритувчи субъектлар, уларнинг давлат билан солиққа оид иқтисодий муносабатлари мажмуаси тушунилади.

Бозор муносабатлари шароитида солиқларни таҳлил қилишнинг аҳамияти нечоғлиқ ошганлиги хусусида мунозара қилишга ҳожат йўқ, деб ўйлаймиз. Бу эса уни таҳлил қилишда муҳим вазифаларни бажаришни тақозо қилади.

Корхоналарнинг давлат бюджети билан солиқ юзасидан алоқасини таҳлил қилишнинг асосий вазифалари йилдан-йилга кучаймоқда. Солиқлар ва мажбурий тўловлар таҳлилининг бозор муносабатлари шароитидаги асосий вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- солиқ объектини аниқлаш, корхоналарда солиқ тўланиши умумий ҳажмининг бажарилишини уларнинг солиқ объекти бажарилиши билан солиштирган ҳолда ўрганиш;

- солиқ объектида солиқ базасининг миқдорини ва солиқларнинг ҳар бир тури бўйича тўланишининг бажарилишини аниқлаш ва ҳисобот даврида солиқлардаги таркибий ўзгаришларни ўрганиш;

- солиқ базасидан чегириладиган харажатлар таркибини ва солиқларнинг турлари бўйича суммасининг тўғри ҳисобланганлиги ва бюджетга тўлиқ ўтганлигини аниқлаш;

- солиқлар ва мажбурий тўловлар динамикасини солиқ тўланадиган объектлар билан солиштирган ҳолда аниқлаш ва улар ўртасидаги ўзгариш тенденциясига баҳо бериш;

- солиқлар ва мажбурий тўловларни ҳисоблаш ва бюджетга ўтказишда йўл қўйилган камчиликларни аниқлаш;

- солиқ юкининг даражаси, уни ифодаловчи кўрсаткичларни баҳолаш ва уларнинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаш;

- давлат ва маҳаллий бюджетларга солиқлар ва мажбурий тўловлар тушумини камайтирмаган ҳолда солиқ юкини енгиллаштириш бўйича тегишли тавсияларни ишлаб чиқиш;

- солиқлар ва мажбурий тўловлар суммаси ўзгариши сабаблари ва унга таъсир этувчи омилларни ва ҳар бир омилларнинг солиқ суммаси ўзгаришларга таъсирини аниқлаш;

- солиқлар ва мажбурий тўловларни ўз вақтида тўлашга эришиш бўйича тегишли чора-табирларни ишлаб чиқиш ва бу бўйича бошқарув қарорларини қабул қилиш учун тегишли ахборотлар базасини яратиш.

Агар солиқлар таҳлили ушбу вазифани бажарса, солиқ тўловчилар билан давлат ўртасидаги солиққа оид иқтисодий муносабатларда қуйидагиларга эришилади:

- солиқларнинг белгиланган миқдорда, белгиланган вақтда, белгиланган жойга тўланиши таъминланади;

- солиқлар ва мажбурий тўловларни солиқ тўловчиларнинг хўжалик фаолиятига салбий таъсир қилмайдиган даражада кўпайтириш бўйича ички имкониятлар ахтариб топилади;

- солиқлар ва мажбурий тўловларни илмий асосланган режаларининг шаклланиши учун имконият яратилади;

- хўжалик фаолиятини яхшилаш, иш ҳажмини кўпайтириш эвазига солиқлар юкини енгиллаштиришга эришилади.

Шундай қилиб, солиқлар ва мажбурий тўловларни таҳлили бозор муносабатлари шароитида объектив зарурият бўлиб, солиқларни режалаштириш ва бошқаришда муҳим дастак сифатида намоён бўлади. Бироқ шуни таъкидлаш жоизки, таҳлил фақат таҳлил учун эмас, балки у

маълум мақсадни амалга ошириш учун қилиниши лозимлиги бугунги кунда барчамизга маълум.

Корхонада солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича бюджет билан ҳисоблашишлар жараёнини ҳуқуқий амалда белгиланган ҳисоби ва таҳлилини юритиш, корхоналар фаолиятига ижобий таъсир қилиши билан бирга, давлат ва жамият манфаатларига ҳам ижобий таъсир этади деб ўйлаймиз.

Бунинг учун корхоналарда нафакат бюджет билан ҳисоблашишлар балки барча йўналишлардаги фаолиятини тўғри, ҳуқуқий белгиланган тартибда олиб бориш, корхоналарни янги технологиялар билан таъминлаш, ишлаб чиқаришни кенгайтириш, хизмат сифатини яхшилаш, қўшимча ишчи ўринларини яратиш каби мақсадларга эришиш мумкин. Юқоридаги мақсадларга эришиш учун эса уларнинг фаолиятини ташхисий таҳлил қилиш орқали эришиш мумкин.

Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, ЯИМга нисбатан солиқларни бюджетга жалб этишнинг аниқ меъёрий чегаралари шакллантирилган. Бу чегара ўртача 20-22% ни ташкил этади. Бизнинг республикамизда ҳам ушбу меъёрий чегара даражасига эришиш ва барқарор ҳолатда сақлаб туриш лозим. Бунинг учун бюджет даромадлари ва харажатлари бўйича чуқур таркибий ўзгаришлар ва ислохотларни амалга ошириш зарур. Хусусан, бюджет даромадларини шакллантириш жараёнини такомиллаштириш мақсадида:

- солиқ қонунчилигини такомиллаштириш, соддалаштириш, уларга қонуний аниқлик киритиш, солиқ ставкаларини пасайтириш, солиққа тортиш базасини кенгайтириш;

- солиқ имтиёзларини реал тарзда қайта кўриб чиқиш, самарасиз имтиёзлардан воз кечиш;

- солиққа оид жиноятчиликка ҳарши курашда кескин чоралар қўллаш ва бошқалар.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг ва солиқ-бюджет сиёсатининг асосий мақсадларидан бири мамлакатда ишлаб чиқарувчилар ўртасида эркин рақобатни юзага келтириш орқали ички бозорни тўйинтириш ҳисобланди. Аммо бизнинг фикримизча солиқ сиёсатининг имтиёзли йўналишлари бу мақсадни баъзан инкор этишини кўзатамиз, яъни бир тармоқдаги икки хўжалик юритувчи субъектнинг бирига имтиёз бериш орқали, иккинчисининг имкониятларини камайтириб қўйиш мумкин. Шунинг учун имтиёзларни белгилашда асосий омил қилиб тармоқ хусусиятини олиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Бу эса бир тармоқ ичида эркин рақобатни ва нархлар тенглигини таъминлайди.

Давлат молиясини стратегик тахминлаштиришда фискал ва иқтисодий функцияларнинг мувофиқлигини таъминлаш заруриятдан келиб чиқиб, солиқ турлари, солиқ ставкалари, имтиёзлар тизимини ва харажатлар таркиби ва тузилиши ҳамда улар самарадорлигини ошириш бўйича қуйидагилар таклиф қилинади:

-қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш механизмининг соддалаштирилган тартибини ишлаб чиқиш, имтиёзларни қайтадан кўриб чиқиш ва мазкур солиқ бўйича табағалаштирилган солиқ ставкаларини жорий қилиш керак деб ўйлаймиз.

Мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг узоқ ва ўрта муддатга мўлжалланган стратегик вазифаларини белгилашда келгусида давлат бюджетига солиқ тушумларини прогнозлаш ва тушумларда бевосита ва билвосита солиқлар нисбатини оптималлаштириш энг муҳим вазифадир.

Ривожланган давлатлар солиқ тизимидаги ислохотлардаги илғор тажрибаларини Ўзбекистон Республикасида қўллашда давлатимизнинг иқтисодий ва солиқ сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари ва тамойиллари нуқтаи назаридан кўриб чиқиши лозим. Бу албатта ўтказилаётган солиқ сиёсати ислохотларининг ижобий истиқболини таъминлайди.

ХУЛОСА

Бугунги кунда юридик шахслар тўлайдиган билвосита солиқлар корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятига таъсир этиш механизмини такомиллаштириш ва солиқ юкини оптималлаштириш назарий ва амалий жиҳатларини ўрганиш давлатимиз ҳукумати томонидан олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг долзарб масалаларидан биридир.

Солиқ тизими давлатимиз ривожланишининг барча босқичларида давлат бюджетига зарур молиявий ресурсларнинг келиб тушиши, ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлаш бўйича ўз олдида турган вазифаларни бажариб келмоқда. Ўзбекистон солиқ тизимининг ривожланиши негизига бир қанча солиқ солиш тизими ва солиқ амалиёти ривожланган хорижий давлатларда асосий ҳисобланган ва ўз самарадорлигини кўрсатган солиқ тизимининг тузилиш тамойиллари асос қилиб олинган.

Тадқиқот ишини бажариш жараёнида қуйидаги хулосалар олинди ва амалий таклифлар ишлаб чиқилди. Водийга таъминот унитар корхонасида солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича бюджет билан ҳисоблашишлар тўғри йўлга қўйилса ва қонун йўли билан амалдаги тартиб бўйича олиб борилса мақсадга мувофиқ бўлур эди. Бунда айниқса:

- Республикамизда «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарт (БХМС)ларининг ишлаб чиқилиши ва амалиётга татбиқ қилиниши бюджет билан ҳисоблашишлар ва бухгалтерия ҳисобини такомиллаштиришга олиб келди;

- бухгалтерия ҳисоби таркибига «солиқ ҳисоби»ни киритиш ҳисоб турларининг янги таснифини ишлаб чиқилди. Молиявий, бошқарув ва солиқ ҳисоблари ўзаро боғлиқ бўлиб, бир-бирини маълумотлар билан тўлдиради. Бу эса, бухгалтерия ҳисоби ахборотларидан фойдаланувчилар учун зарур бўлган маълумотларни тўлиқ тўплаш имкониятини беради;

- солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини ташкил этишни такомиллаштиришда республикамиз бухгалтерия ҳисоби тизимини ташкил этишни такомиллаштиришдаги фойдаланиш имкониятлари аниқланди;

- солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобида даромад ва харажатларни ҳисобга олиш тизимини такомиллаштириш;

- солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини юритиш бўйича Янги ҳисобот шакллари таклиф қилинди.

Ушбу тавсиялар даромадлар ва харажатларнинг ҳисобини ташкил этиш, солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича солиққа тортиш базасини аниқ ҳисоблаш имкониятини яратади ва ишчи режада ортиқча счётлар ишлатилишига йўл қўйилмайди.

Солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини юритиш кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ, деб топилди ва қуйидаги тавсиялар ишлаб чиқилди:

- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан соф тушумга нисбати ва бу борада таҳлиллар ижобий самара бериши тавсия қилинди;

- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдасига нисбати эканлиги ва борада таҳлиллар ижобий самара бериши тавсия қилинди;

- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисобот даврининг соф фойдасига нисбати сифатида олиниши тавсия қилинди.

- Солиққа тортиладиган фойдани аниқ ҳисоблашда «доимий фарқлар», «вақтинчалик фарқлар» тушунчалари муҳим аҳамиятга эга.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда вақтинчалик фарқларни солиққа тортиладиган фойдага таъсирини кечиктириладиган вақтинчалик ва солиққа тортиладиган вақтинчалик фарқларга бўлиш тавсия қилинди. Тадқиқотлар жараёнида олинган илмий хулосалар ва амалий таклифлар республикамизда газ маҳсулотлари етказиб берувчи корхоналарда солиқлар ва мажбурий тўловлар ҳисобини тўғри юритишни такомиллаштиришда муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Расмий материаллар

1.1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - Т.: «Ўзбекистон», 2013 йил.
2. «Мулкчилик тўғрисида» 2003 йил 7 май.
3. «Солиқ кодекси». 2008 йил Янги таҳрир.
4. «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида» 1996 йил 24 апрель.
5. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида». 1996 йил 30 август.

1.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари

6. «Хусусий тадбиркорлик субъектлари, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида». 2003 йил 30 август № ПФ-3305.
7. «Хорижий сармоя иштирокидаги корхоналар томонидан тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», 2003 йил 20 июн. № ПФ-3267.

1.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

8. «Бозорни истеъмол товарлари билан тўлдиришни рағбатлантириш ҳамда ишлаб чиқарувчилар ҳамда савдо ташкилотларининг ўзаро муносабатларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида». 2002 йил 13 ноябр. № 390.
9. «Кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ҳисобот беришини қисқартириш ва тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида».
10. «Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида», 2005 йил 15 июн.
11. Солиққа оид қонун ҳужжатларидаги янгиликлар. 2013 йил. Тошкент: «NORMA». 2013.- 562 бет.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари ва маърузалари

12. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йқунлари

ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” номли маърузаси, -Т.: Халқ сўзи, 2014 йил 17 январ

13. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Халқ сўзи, 2013 йил 19 январь.

14. Каримов И. А. Иқтисодий ислохот: масъулиятли босқич. - Т., «Ўзбекистон», 1994.

15. Каримов И. А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т., «Ўзбекистон», 1997.

16. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т., «Ўзбекистон», 1998.

17. Каримов И. А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар. - Т., «Ўзбекистон», 1992.

18. Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. - Т., «Ўзбекистон», 1995.

19. Каримов И. А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. - Т., «Ўзбекистон», 2000.

20. Каримов И. А. Ўзбекистон ХХІ асрга интиломда. Т.: Ўзбекистон, 1999, - 48 бет.

19. Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. Т.: Ўзбекистон, 2011, - 260 бет.

3. Китоблар ва монографиялар

20.«Анализ хозяйственной деятельности в промышленности». –Минск. «Высшая школа», 1999.

21.Акрамов Э.А. “Корхонанинг молиявий ҳолатини таҳлили”, –Т.: “Молия”, 2003.

- 22.Абрютина М.С., Грачёв А.В., «Анализ финансово-экономической деятельности предприятия». –М., 2000.
- 23.Баканов М.И., Шеремет А.Д. «Экономический анализ». –М., «Финансы и статистика». 1999.
- 24.Баканов М.И., Шеремет А.Д. «Теория экономического анализа». –М., «Финансы и статистика». 1996.
- 25.Бухгалтерский анализ. Перевод с англ. –Киев. Торгово-издательское бюро, 1993.
- 26.Григорьев Ю.А. «Учёт, анализ и контроль внешнеэкономической деятельности и валютных операций». –М., ПАИМС, 1993.
- 27.Демеченков В.Е., Милета В.И. «Системный анализ деятельности предприятий». –М., «Финансы и статистика» 1990.
- 28.Ергешев Е.Е. “Иқтисодий ва молиявий таҳлил”. Дарслик. –Т., “Молия”, 2000.
- 29.Ергешбоев В.В., Волжин И.О. «Финансовый анализ». –Т., 1998.
- 30.Ефимова О.В. «Финансовый анализ». –М.: 1996.
- 31.Иброҳимов А.Т. «Молиявий таҳлил», –Т, «Меҳнат», 1995.
- 32.Исроилов Б. “Молиявий таҳлил”. –Т., 1999.
- 33.Ковалёв В. В. «Финансовый анализ». –М., «Финансы и статистика». 1996.
- 34.Қодирхонов С. Б., Жуманиёзов К. К. “Бухгалтерия ҳисобининг стандарт шакллари ташкил қилиш асослари”, –Т., 1993.
- 35.Кодирхонов О.Б. “Саноатда бухгалтерия ҳисоби”. –Т., “Ўзбекистон”, 1993.
- 36.Методика анализа деятельности производственного предприятия (объединения). Издание 2-ое под ред. А.Бужинского., А.Шеремета. – М., «Финансы и статистика». 1995.
- 37.Новодворский В.Д., Пономарёва Л.В., Ефимова О.В. Бухгалтерская отчётность: Составление и анализ. В 3-х частях. –М., Бухгалтерский учёт. 1994.

38. Нурманов У. Жорий активлар ҳисоби ва таҳлилини такомиллаштириш мавзусидаги диссертация авторефрати. –Т.: 2012 й.
39. Савицкая Г.В. «Анализ хозяйственной деятельности предприятия». Минск, «Новое знание», 1994.
40. Шеремет А.Д. и др. «Методика финансового анализа предприятия». – М., «Финансы и статистика». 1992.
41. Шеремет А.Д., Сунц В.П. «Аудит». –М., 1995.
42. Шишкин А.К., Микрюков В.А., Дишпант И.Д. «Учёт, анализ, аудит на предприятии». –М. 1996.
43. Шоалимов А.Х. “Бошқарув таҳлили”. Ўқув қўлланма. –Т., ТДИУ, 2003.
44. «Финансовый анализ деятельности фирмы», –М.: Ист. Сервис, 1994.
45. Фридман П. «Контроль затрат и финансовых результатов при анализе качестве и продукции». Перевод с англо –М., ЮНИТИ Аудит, 1994.
46. Черкасов В.Е. «Практическое руководство по финансово-экономическим расчётам», –М. Метаинформ. 1995.
47. Хритгри., Фосткер Г. «Бухгалтерский учёт: Управленческий аспект. Перевод с англ. –М., «Финансў и статистика», 1995.
48. Энтони Р., Рис Дж. Учёт: ситуации и примеры. Перевод с англ. –М., «Финансы и статистика». 1993.

4. Илмий мақолалар ва брошюралар

49. Ибрагимов А.К. Бозор иқтисодиёти шароитида бошқарув ҳисоби муаммолари. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. № 6-24-25 бетлар.
50. “Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида бюджет-солиқ сиёсатини такомиллаштиришнинг долзарб вазифалари” мавзусида Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Солиқ академияси, Тошкент – 2012 йил, 128 бет.

51. Мамлакатимизни янгилаш ва модернизация қилиш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда солиқ тизимининг ролини ошириш масалалари.- Т.:ТДИУ, 2011 йил 16 март.

52. Тўхсанов Қ.Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолияти ривожланишига солиқ имтиёзларининг таъсири./ Иқтисодиёт ва таълим. 2012 й., 3-сон.

5. Диссертация ва авторефератлар

53. Ибрагимов А.К. Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби, аудит ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари таннархини аниқлашни такомиллаштириш. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ва автореферат. Т., Банк-молия академияси. 2002.

6. Статистик тўпламлар

54. Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг 2013 йилдаги асосий кўрсаткичлари. – Т. 2013.

55. Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг 2012 йилдаги асосий кўрсаткичлари. – Т. 2013.

7. Интернет сайтлари

56. www.lex.uz - Ўзбекистон Республикаси қонунлари базаси сайти.

57. www.mf.uz - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги сайти.

58. www.soliq.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси сайти.

59. www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайти.

60. www.taxworld.org